Ref KBC

EN KREATIV STUDIEMILJÖ

Högskolebiblioteket som pedagogisk resurs

SOU

Ur KB:s samlingar
Digitaliserad år 2014

KUNGL. BIBLIOTEKET
National Library of Sweden

Ref KBC

EN KREATIV STUDIEMILJÖ

Högskolebiblioteket som pedagogisk resurs

SOU

9

Statens offentliga utredningar
1991:72
Utbildningsdepartementet

En kreativ studiemiljö

Högskolebiblioteket som pedagogisk resurs

Högskoleutredningen. Arbetsgruppen för högskolans biblioteksfunktioner

Förslag till synpunkter från högskoleutredningens arbetsgrupp för högskolans biblioteksfunktioner

Stockholm 1991

SOU och Ds kan köpas från Allmänna Förlaget, som också på uppdrag av regeringskansliets förvaltningskontor ombesörjer remissutsändningar av dessa publikationer.

Adress: Allmänna Förlaget
Kundtjänst
106 47 Stockholm
Tel 08/739 96 30
Telefax: 08/739 95 48

Publikationerna kan också köpas i Informationsbokhandeln, Malmtorgsgatan 5, Stockholm.

REGERINGSKANSLIETS
OFFSETCENTRAL

Stockholm 1991

ISBN 91-38-10858-5
ISSN 0375-250X

Förord

Uppdraget

Högskoleutredningen utsåg den 28 september 1990 en arbetsgrupp för att inom ramen för kommitténs uppdrag närmare analysera högskolans biblioteksfunktioner med hänsyn främst till den grundläggande utbildningens behov.

Direktiven för arbetsgruppen återges i bilaga. De ger arbetsgruppen i uppgift att analysera högskolans biblioteksfunktioner i vid mening och lämna förslag till hur högskolebiblioteken på bästa sätt kan bidra i högskolans pedagogiska och vetenskapliga arbete. Huvudperspektivet skall vara grundutbildningens krav.

Med biblioteksfunktioner avses inte endast högskolebibliotekens uppgift att tillhandahålla litteratur och hålla den tillgänglig för högskolans studenter och lärare. I lika hög grad skall arbetsgruppen fokusera på bibliotekens och lärarpersonalens roll i den pedagogiska processen: att utveckla studenternas aktiva sökande och bearbetning av information.

Direktiven anger konkret några övergripande analysområden: högskolebibliotekens organisation och resursanvändning, krav på biblioteksservice framför allt för grundutbildningens behov samt behov och former för utbildning i informationshantering för lärare och studenter inom högskolan.

Arbetsgruppens sammansättning

I arbetsgruppen har ingått överbibliotekarie Göran Gellerstam, Lunds universitet, ordförande, bibliotekarie Elisabeth Andersson, chef för högskolebiblioteket vid högskolan i Örebro, professor Sigbrit Franke-Wikberg, Umeå universitet, studerande Magnus Hägg, Linköpings universitet, överbibliotekarie Gunnar Lager, KTH, professor David Lewis, hälsouniversitetet i Linköping,

bibliotekarie Barbro Svenner, vårdhögskolan i Göteborg och högskolelektor Anders Tengstrand, högskolan i Växjö.

Lunds universitetsbibliotek (LUB) har svarat för sekretariatsfunktionerna genom att arbetsgruppens ordförande författat rapporten och Berit Nilsson vid LUBs kansli skött övriga sekretariatsfunktioner.

Gruppens arbete

De tidsramar och resurser gruppen haft till förfogande har inte medgett en mer systematisk utvärdering av högskolebibliotekens funktioner genom enkäter. I stället har gruppen inventerat de mer aktuella erfarenheterna och undersökningarna inom högskolan genom besök vid bibliotek och hearings med vissa grupper. Arbetsgruppen har därvid förlagt sina sammanträden till flertalet av de högskolor/bibliotek som representeras inom gruppen och har till sina sammanträden inbjudit företrädare för olika intresseområden. Ordföranden har därutöver haft möten och hearings kring utredningens frågeställningar.

Under utredningsarbetets gång har en preliminär rapport om universitetsbibliotekens utveckling under 80-talet presenterats av Dr Peter Durey, inbjuden av Svenska institutet att under hösten 1990 åter utvärdera de svenska större forskningsbiblioteken. I maj 1991 har Dr Maurice B. Line besökt Sverige inom ramen för en utvärdering av de nordiska forskningsbiblioteken och nordisk informationspolitik på uppdrag av NORDINFO. Bägge dessa undersökningar förväntas publiceras under sensommaren 1991 och kan – vid sidan av denna rapport – bidra till en allsidig belysning av tillståndet inom de svenska högskolebiblioteken.

Med överlämnande av denna rapport anser sig arbetsgruppen ha fullgjort sin uppdrag.

För arbetsgruppen

Göran Gellerstam

Innehållsförteckning

INLEDNING OCH SAMMANFATTNING - rapportens förslag till en bättre högskoleutbildning 7

1 ATT UTBILDA FÖR KUNSKAPSSAMHÄLLET 12
Att utbilda i informationshantering 13

2 HÖGSKOLEBIBLIOTEKET SOM PEDAGOGISK RESURS 17

2.1 Litteratur- och biblioteksbehov i utbildningen 17

Informationshantering som en viktig del av lärarnas professionella kunskap 18
Studenternas behov 19
Behovsnivåerna 20

2.2 Studenternas bibliotek? 22

Läsplatser för alla? 22
Bibliotekens tillgänglighet 24
Kurslitteratur 25
Biblioteken i den pedagogiska processen 26
Exemplet Linköping 28
Lärarnas roll 29
Studenternas roll 31

3 RAMAR OCH RESURSER 33

3.1 Efter högskolerefomen 1977 33

Begreppet högskolebibliotek 33
Biblioteken i den nya högskolan 34
Vad kostar högskolebiblioteken? 37
Biblioteken som noder i högskolans informationsförsörjning 38

3.2 Högskolans bibliotek i det svenska sambiblioteket 39

Högskolebibliotekens samarbetsparter 39
Högskolebiblioteken i sambiblioteket 43

3.3 Organisation och resurser på lokal nivå 45

Var finns högskolans litteratur? 45
Exemplet Lund 47
Exemplet Örebro 49
Finansieringsmodeller 52
Resurser 54

4 HÖGSKOLEBIBLIOTEK I FÖRÄNDRING 58

Den framtida utvecklingen – kraven på biblioteken 61

Bilaga Arbetsgruppens direktiv 65

Inledning och sammanfattning

Rapportens förslag till en bättre högskoleutbildning

Varför denna rapport?

Denna rapport handlar om högskolans behov av litteratur- och informationsresurser. Den behandlar framför allt vad biblioteken inom högskolan gör – och borde göra – för att högskolans grundutbildning skall ha goda förutsättningar och dess studenter skall få en bra utbildning. Den beskriver också de ramar biblioteken arbetar inom: högskolan och den övriga biblioteksvärlden med dess breda kontaktytor i samhället. Den vill framför allt betona hur viktigt det är att lärarna inom högskolan drar in biblioteket i sitt arbete med studenterna och utnyttjar dess resurser som en pedagogisk tillgång. På motsvarande sätt måste biblioteken aktivt engagera sig i lärarnas och studenternas behov.

Vi ger i denna rapport förslag till åtgärder som sätter studenten, studentens aktiva studiearbete och studenternas studiemiljö i centrum.

Aktörerna

Högskolans biblioteksfunktioner kan betraktas ur olika perspektiv. För en högskolas ledningsorgan – de som ger ramar och fördelar medel för verksamheten – framstår ofta biblioteksfrågorna som ett specialområde, något som behövs men som ligger något vid sidan av den vanliga verksamheten. Framför allt de stora biblioteken uppfattas som kom-

plicerade och kostnadskrävande organisationer, svåra för utomstående att påverka och förändra.

De som använder bibliotek för forskning och utbildning vill ha sina konkreta litteratur- och informationsbehov lösta eller söker en fredad plats för egna studier och bearbetning av material. Perspektivet är individuellt och innebär sällan någon reflexion över hur bibliotekets tjänster tas i anspråk, biblioteket är organiserat eller vad det drar för kostnader. Om biblioteket bedöms som bra, är det för att det kan tillgodose individens speciella förväntningar. När det gäller studenterna vet vi att deras krav på bibliotek oftast är blygsamma.

Biblioteket självt, dess personal och ledning, ser sig ofta som en särorganisation med uppgifter som går utöver den egna högskolans. Professionellt har man ofta sin största samhörighet med andra bibliotek i det nätverk av inbördes tjänster dessa utvecklar. Bibliotekarier är engagerade i sitt arbete. Användarna, kunderna, behandlar man med respekt och förståelse. Bibliotekets lokala finansiärer – ofta långt bort i högskolehierarkin – betraktar man med skepsis.

Vi menar att dessa perspektiv och synsätt måste fogas samman. Högskolebiblioteken är idag en till stora delar outnyttjad resurs för grundutbildningen.

Våra förslag

Ett bättre utnyttjande av biblioteksresurserna ger högskolans utbildning en ökad kvalitet. Det kan bredda lärarnas och undervisningens pedagogiska redskap, göra utbildningen mer varierad och stimulerande. Det kan bidra till större självständighet och bredare orientering för studenten. Det ger också – vilket är det viktigaste – den färdigutbildade studenten en kunskap och färdighet, som egentligen borde ingå som ett av hög-

skolelagens centrala mål för all högskoleutbildning: att den skall främja förmågan att allsidigt och kritiskt utnyttja vetenskaplig information.

Vi vill därför sammanfatta våra förslag under följande huvudrubriker:

- **Gör informationshantering till ett av målen för högskolans utbildning!**

Kunskaper och färdigheter i att söka, hantera och kritiskt värdera information och litteratur skall ingå som mål för all högskoleutbildning.

- **Gör högskolebiblioteket till en pedagogisk resurs!**

För studenterna är högskolebiblioteket en central resurs i studiearbete och studiemiljö. Högskolebiblioteket skall vara tillgängligt för studenterna, erbjuda studieplatser enligt rimliga, dvs internationellt anpassade normer och ha öppettider som svarar mot studenternas behov.

Högskolans bibliotek bör mer medvetet medverka med lärarna som en pedagogisk resurs i undervisning, inlärning och examination. Detta kan bl a ske som ett led i att säkra kvaliteten i utbildningen och öka examinationen.

En ökad integration och ett mer utvecklat samarbete mellan högskolans lärare och biblioteken bör utvecklas inom hela högskolan. Såväl lärarnas som biblioteksspersonalens kompetens bör breddas genom insatser i personalutbildning och utvecklingsarbete, bl a i gemensamma projekt.

Högskolebiblioteket skall arbeta utåtriktat och i nära kontakt med företrädare för studenterna och de ansvariga för utbildningen inom högskolan. Detta kan fordra nya former för samarbete och utveckling av nya tjänster inom biblioteket. Högskolestyrelsen ansvarar ytterst för att

högskolans bibliotek kan ge en tillfredsställande service för grundutbildningens behov.

- **Rusta upp högskolebiblioteken!**

På nationell nivå:

De svenska högskolebiblioteken bör rustas upp till jämförbar internationell standard. Särskilda satsningar måste göras för att öka självförsörjningen vid de nyare högskoleenheterna. I utvärderingen av högskolans verksamhet bör kvaliteten vad gäller litteratur- och biblioteksservice särskilt uppmärksammas. Kvalitetskraven gäller både snabbhet och tillgänglighet, urval av litteratur, tillgång till databaser och annan teknik samt utbudet av kvalificerade bibliotekstjänster.

Vid planeringen av nya högskoleenheter måste alltid behovet av relevant biblioteksservice uppmärksammas och tillgodoses.

Samverkan mellan de svenska högskolebiblioteken bör utvecklas med sikte på ökat erfarenhetsutbyte och kraftfulla gemensamma utvecklingsinsatser för en förbättrad service till utbildning och forskning. System för snabbare dokumentleverans, databaserade tjänster i nätverk, en bättre ekonomisk reglering av tjänster mellan högskolorna måste utvecklas.

På lokal nivå:

En slagkraftigare samordning av litteratur- och biblioteksresurserna lokalt vid varje högskoleenhet bör åstadkommas. Det gäller att till en rimlig kostnad finna en lämplig avvägning mellan å ena sidan behovet av närhet till och specialisering av biblioteksresurserna och å andra sidan kraven på bredd och tillgång till kvalificerade biblioteksresurser.

Vid planeringen av nya utbildningar och utlokalisering av utbildning måste alltid behovet av god biblioteksservice uppmärksammas och tillgodoses.

Formerna för högskolebibliotekens finansiering – lokalt och nationellt – måste ta hänsyn till bibliotekens uppgifter både för den lokala vetenskapliga informationsförsörjningen och i det nationella litteraturförsörjningsnätet.

Ny teknik och nya användarmönster förändrar bibliotekens uppgifter och funktion. Inom högskolan krävs på alla nivåer ny kompetens, nya strategier och nya arbetsformer för att utveckla den pedagogiska och vetenskapliga informationsförsörjningen.

Högskolebibliotekens breddade uppgifter (från uppbyggnad och vård av samlingar till serviceinriktade informationscentraler) ställer krav på nya investeringar i ny teknik och åtgärder för integration i högskolans övriga informationsnätverk.

Högskolebibliotekens integration i den pedagogiska processen och deras roll som studiecentra för studenterna försvåras ännu på många håll av brister i högskolebibliotekens lokaldispositioner. Bibliotekens lokalfrågor måste ges högre prioritet i den lokala och nationella planeringen. De måste också anpassas bättre till högskolans pedagogiska uppgifter: det behövs mer än mer läsplatser! För studenterna krävs arbetsplatser och en kreativ miljö, där man kan söka, välja, bearbeta och diskutera information.

Högskolans alla aktörer måste medverka i att främja bibliotekets roll som social, kulturell och intellektuell miljö, en kreativ mötesplats också över ämnesgränser och utanför de snäva kursplanerna.

1 Att utbilda för kunskapssamhället

Det snabbt föränderliga samhället och de breddade internationella perspektiven ställer stora krav på dagens högre utbildning. Som alltid utbildar vi för en okänd framtid, men vi vet att den förändras allt snabbare.

"Kunskapssamhället" – ett av de många modeorden – får här stå som ett begrepp för ett framtida samhälle, där ny kunskap ständigt måste erövras och där kvalificerad kunskap måste utvecklas i forskning och yrkesliv. Det är högskolans uppgift att rusta dagens studenter för detta samhälle.

Till kunskapssamhället hör den växande informationsfloden. Att leta, sovra, välja och bearbeta och göra detta på ett medvetet kritiskt sätt hör till de färdigheter vi redan idag kan se som centrala. Att dagens högskoleutbildning bör lägga större tyngd vid inlärning av metoder och förhållningssätt snarare än vid faktainlärning, att studenten framför allt bör lära sig ett livslångt lärande med de redskap och färdigheter som en högskoleutbildning kan ge, är också allmänt accepterade synsätt. Vi brukar också anse att studenter bör utnyttja sin studietid för att bredda sina vyer, att bilda sig utöver den ibland smala yrkesutbildningen. Kvalitet i utbildningen hänför vi ofta till sådana begrepp och studenten brukar oftast instämma. Svårigheten tycks vara att omsätta dessa principer i den praktiska utbildningen.

Vi menar att svensk högskoleutbildning skulle behöva lägga större vikt vid de inslag i utbildningen som gör studenten aktiv, intresserad av egen inlärning och egna intellektuella erfarenheter. En mer kreativ studiemiljö

måste skapas, där studenterna, utöver själva den lärarledda undervisningen utnyttjar sin studietid på ett mera effektivt sätt. Vi menar att högskolebiblioteken – vid sidan av andra stödresurser för utbildningen – erbjuder eller kan erbjuda en sådan kreativ miljö. I denna rapport vill vi peka på de möjligheter som finns och de resurser som kan användas.

Vi argumenterar i denna rapport i olika sammanhang för att biblioteken bättre bör integreras i högskolans arbete, framför allt på grundutbildningens område. Vi har under utredningsarbetet på många håll mött den uppfattningen att detta bäst skulle kunna ske genom att alla studenter tidigt i sin utbildning, obligatoriskt, fick genomgå kurser i hur bibliotek används. Det är en baskunskap som fordras för att kunna studera effektivt och bli i stånd att ta del av allt vad ett modernt bibliotek faktiskt kan erbjuda. Från bibliotekshåll har också framförts att bibliotekarier som mer specialiserat arbetar med information och utbildning borde få en pedagogisk utbildning för att bättre kunna utöva lärarrollen.

Att utbilda i informationshantering

Biblioteken har idag en relativt omfattande användarutbildning, riktad både mot vissa grundutbildningar och för mer kvalificerade informationsbehov. Det är vanligt att obligatoriska moment av typ bibliotekskunskap ingår i t ex läkarutbildning och i de olika tekniska linjerna. Vid Chalmers, KTH, Karolinska institutet och vid universitet där dessa linjer ingår, har inom biblioteken regelrätta utbildningsavdelningar vuxit fram. Några bibliotek har mycket framgångsrikt utvecklat sin kompetens på detta område och har byggt upp en organisation som säljer sina tjänster även utanför den egna högskolan. Dessa bibliotek ger både elementär utbildning i bibliotekshantering och framför allt avancerad utbildning i informationssökning för forskarstuderande och forskare. Inom andra linjeutbildningar och högskolor förekommer dessa arrangemang inom

grundutbildningen mer sporadiskt, men vanligt är att nästan varje bibliotek erbjuder frivilliga kurser i bibliotekshantering. Lärare tar ibland kontakt med biblioteket i samband med vissa inslag i utbildningen och ber om kortare instruktionsinslag. Andra lärare tar helt enkelt med sig sin grupp studenter till biblioteket när det bedöms relevant. Det stora flertalet lärare förefaller dock överlämna introduktionen i bibliotekshantering till den enskilde studenten att klara på egen hand. Här förloras mycken tid och effektivitet i studierna!

Den grundläggande principen för nästan all användarutbildning är att den i första hand riktas mot den enskilde studenten eller mer avancerade användaren för att ge de redskap som behövs för att bedriva utbildning och forskning. På grundutbildningsnivå är det fråga om att veta vilket material biblioteket har och hur man hittar och beställer. Kurser på lite högre nivå i utbildningen sätts oftast in när studenten skall skriva uppsats. På de tekniska linjerna kommer detta inför examensarbetet och för utbildningar inom andra områden på fördjupningsnivå, på den s k 60-poängsnivån. Det handlar då ibland om att utnyttja mer avancerade media, ibland om mer elementär orientering. På forskarnivå rör det sig om utbildning i avancerad litteratursökning, träning i databassökning och att ringa in det intresseområde som är aktuellt. Även om dessa utbildningsinslag i görligaste mån försöker anpassa sin uppläggning till användargruppernas speciella behov är infallsvinkeln oftast bibliotekariens eller informatikerns. Syftet är att ge kursdeltagarna de rätta instrumenten för deras individuella syften.

Utan att förringa vikten av den utbildning biblioteket ger – den har en given och uppskattad funktion, åtminstone på de högre utbildningsnivåerna – har den en mer begränsad effekt på den ordinarie grundutbildningens uppläggning och på lärarnas intresse att integrera biblioteket i utbildningsprocessen.

Kurser i bibliotekshantering av detta slag kan vara till stor nytta för de studenter som vill använda kunskaperna i sin framtida utbildning, men de påverkar inte utbildningens och lärarnas pedagogiska referensramar. De gör inte informationshanteringen till en självklar del av det vardagliga studiearbetet i samspel mellan lärare och studenter.

Vi menar därför att högskolans utbildningsansvariga på ett mer generellt plan måste uppmärksamma hur litteratur- och biblioteksresurserna skulle kunna användas för att utveckla utbildningen och höja dess kvalitet.

- *Ett närmare samarbete mellan biblioteken, linjenämnderna, institutionerna och framför allt lärarna måste utvecklas.*
- *Högskolans lärare måste få bättre kunskap om hur bibliotek kan utnyttjas och om de nya redskap som biblioteken kan erbjuda som stöd i studenternas studiearbete.*
- *Studenternas orientering i bibliotekshantering på grundnivå måste bättre anpassas till kursernas och linjernas pedagogiska uppläggning och till stora delar vara inslag som lärarna själva integrerar i den vanliga utbildningen, helst i samarbete med bibliotekens personal.*

Mer avancerad utbildning i litteratur- och informationshantering bör givetvis skötas av bibliotekens professionella medarbetare, men även dessa inslag bör göras i närmare samarbete med lärare och handledare på de aktuella kurserna.

Vi föreslår därför att i personalutbildningen för lärare skall ingå kurser, seminarier, projekt – avpassade efter de lokala förutsättningarna – inom detta område.

För biblioteken skulle en sådan bättre integration och ett ökat deltagande i högskolans utbildning också innebära ett visst behov av egen personalutbildning – gärna i samverkan med lärarpersonalen. Biblioteken tar

gärna initiativ till sådana seminarier och medverkar vid uppläggning av lämplig information/utbildning. På central nivå inom högskolan bör Grundutbildningsrådet stödja projekt som stimulerar till nya former och modeller för samarbete mellan lärare och bibliotek.

Det är mycket viktigt att inte bara nytillkommande utan även mer erfarna lärare och handledare får en aktuell bild av vad ett modernt och väluttrustat bibliotek faktiskt kan erbjuda. Idag förmedlas till studenterna alltför mycket av personliga bibliotekserfarenheter, som kan baseras på förhållanden och metoder, som numera är väsentligt förändrade. Lärare som inte behärskar modern informationshantering i sitt ämne har väsentliga brister i sin pedagogiska meritering.

Ett bättre utnyttjande av biblioteksresurserna, menar vi, ger högskolans utbildning en ökad kvalitet. Det kan bredda lärarnas och undervisningens pedagogiska redskap, göra utbildningen mer varierad och stimulerande. Det kan bidra till större självständighet och bredare orientering för studenten. Det ger också – vilket är det viktigaste – den färdigutbildade studenten en kunskap och färdighet, som egentligen borde ingå som ett av högskolelagens centrala mål för all högskoleutbildning: att den skall främja förmågan att allsidigt hantera och kritiskt utnyttja vetenskaplig information.

2 Högskolebiblioteket som pedagogisk resurs

2.1 Litteratur- och biblioteksbehov i utbildningen

Inom den svenska högskolan bedrivs i dag utbildning inom ett hundratal utbildningslinjer och flera tusen fristående kurser. Utbildningen spänner över allmänt teoretiska, yrkes- och färdighetsinriktade områden. Utformningen av undervisningen inom likartade utbildningar varierar mellan högskolorna och uppläggning och innehåll förnyas ständigt. Utbildningar ges på de reguljära högskoleorterna, som distansutbildning eller utlokaliserad undervisning. De olika nivåerna i utbildningen följer olika mönster. Utbildningstraditioner och studiemiljöer skiftar.

På dessa varierande områden skall högskolan som organisation se till att forskarnas, lärarnas och studenternas behov av litteratur- och biblioteksservice fungerar. I högskoleförordningen är denna stödfunktion särskilt angiven:

> "Tillgång till bibliotek skall finnas vid alla högskoleenheter. En högskoleenhet skall inrätta ett bibliotek eller på annat sätt sörja för biblioteksservice. Högskolebiblioteket skall inom de områden som anknyter till utbildning och forskning vid högskoleenheten svara för biblioteksservice inom högskoleenheten och i samverkan med landets biblioteksväsen i övrigt ge biblioteksservice" (HF 16 kap 1 §).

Informationshantering som en viktig del av lärarnas professionella kunskap

För många av högskolans lärare och forskare är tillgången till litteratur en självklarhet, som man inte närmare reflekterar över. På lärarens och forskarens tjänsterum finns det dagligt använda handbiblioteket med böcker, tidskrifter och kopior man själv skaffat. Där står också vanligtvis datorn med möjlighet att utnyttja lokala eller externa databaser. Behöver man mer, finns kolleger att fråga och i regel ett institutionsbibliotek eller liknande i huset. Räcker inte detta, utnyttjar man högskolans centrala bibliotek. Att dessa resurser skall finnas tillgängliga och att man själv aktivt kan utnyttja dem förutsätts ingå i högskolemiljön. Att vara väl orienterad i sitt ämne och att självständigt kunna hantera olika sätt att skaffa sig sin information är en självklar professionell kunskap och kräver givna redskap för den erfarne läraren och forskaren.

Det som är den kvalificerade lärarens yrkeskunnande skall studenten successivt lära sig – åtminstone i väsentliga delar. Vad högskolans utbildning generellt syftar till kan därför sägas vara att stegvis skola in studenterna i lärarens och utbildningsområdets professionella erfarenheter, färdigheter och förhållningssätt. Studenterna skall – under utveckling av sin självständighet och sitt kritiska förhållningssätt – växa in i den kunskapstradition som lärarna representerar och skall lära sig utnyttja deras redskap. Hit hör att bli förtrogen med och lära sig använda områdets litteratur, terminologi och vetenskapliga och yrkesmässiga frågeställningar. Hit hör att känna till vägarna för att självständigt skaffa sig den information man behöver och att kritiskt kunna bedöma den. I de mer färdighetsinriktade utbildningarna gäller det dessutom att kunna behärska ämnets eller yrkesområdets instrument på ett ansvarigt sätt. För både läraren och studenten är därför goda informations- och litteraturresurser och förmågan att hantera dem en av de grundläggande förut-

sättningarna för det intellektuella och vetenskapliga arbetet.

Studenternas behov

För nybörjarna i många av högskolans utbildningar är dessa mål för utbildningen inte särskilt tydliga. Studier likställs ofta med faktainhämtande. Läraren uppfattas ibland mer som en kunskapskontrollant än en handledare och vägledare. Kurslitteratur och kompendier ger fasta ramar för en ofta hårt styrd inlärningssituation med täta kunskapskontroller. För nybörjaren är heller inte tillgången på annan litteratur självklar, vare sig hur man finner eller hanterar den. En rad enkäter, som olika högskolebibliotek genomfört de senaste åren, riktade till studenter, ger en relativt samstämmig bild av vad som studenterna anser sig behöva av biblioteken.

Kontakten med bibliotek inskränks för många till att det är en plats där man läser sina medhavda kursböcker – om det finns någon sådan plats i de ofta överfulla högskolebiblioteken. Från gymnasieskolan har många nybörjare i högskolan med sig att biblioteket är den enda lugna plats man kan finna för att läsa sina "läxor". Det är påtagligt att detta beteende under 80-talet förts över på högskolestudierna. Först på fördjupningsnivå, då man får söka sin litteratur för uppsats eller examensarbete, blir biblioteket utnyttjat som en bredare resurs. Det är dock ganska få på grundutbildningsnivå som under sin utbildning lär sig att mer självständigt söka litteratur och utnyttja bibliotek utöver de traditionella referens- och lånefunktionerna.

Denna generella bild har naturligtvis sina undantag. Högskolan är en mycket heterogen organisation. Liksom forskningen har de olika utbildningsområdena sina egna traditioner. Inom vissa områden är kompendier

den i stort sett enda litteratur man får kontakt med, inom andra sker undervisningen på fördjupningsnivå under nästan forskningsliknande former. Vissa utbildningar prövar idag problemorienterade studier redan i studiernas början och försöker därigenom införa ett undersökande arbetssätt. De konstnärliga utbildningarna varvar naturligt färdighetsträning med mer teoretiska och kunskapsinriktade moment. För många högskoleutbildningar gäller dock att undervisning och examination i huvudsak utformas som elementär genomgång och redovisning av traditionell kurslitteratur eller är uppbyggd kring laborationsövningar. Nästan all utbildning är uppdelad i kortare kursperioder, delämne för delämne. Självständiga arbeten, uppsatser och examensarbeten, ligger – där de finns – i slutet av fleråriga utbildningar och ämnen.

Behovsnivåerna

För studenter på nybörjarnivå – dvs under de första terminerna – är därför biblioteksbehoven ofta elementära: att få en arbetsplats i en studiestimulerande miljö för att läsa sin kurslitteratur och att låna kursböcker som man inte själv skaffat sig. Biblioteken erbjuder en studiemiljö, som de flesta uppfattar som positiv och de ger möjlighet för studenterna att organisera sina studier i ett socialt och intellektuellt sammanhang, t ex med hjälp av grupparbetsrum och cafeterior, där man kan diskutera. I dagens högskola översvämmas högskolebiblioteken – och även folkbiblioteken – av kursläsande studenter. Många studerar mellan klockan åtta och fem och ställer krav på ordnade studiemöjligheter och kontakter med sina studiekamrater. Andra grupper – med reglerat schema på dagarna – söker sig till biblioteken på kvällarna för att få arbetsro.

Studenternas biblioteksbehov stannar inte här. Grupparbeten, uppsatsarbeten och examensarbeten driver studenterna att längre fram i sina studier söka sin litteratur och sina källor på egen hand. Fria litteratur-

kurser ger studenterna anledning att söka sig till specialområden, där litteraturen måste hämtas via det nationella biblioteksnätet. Databassökningar i lokala och externa baser blir därvid ofta naturliga inslag i studiearbetet. Studenten börjar tränga in i informationssökandets organisation och struktur. Det finns nu också ett behov av att kunna bearbeta materialet: att kopiera, processa i ordbehandlare, att göra utkast och utskrifter etc.

Den grundläggande utbildningen skall även förbereda för forskarutbildning. Hos doktoranden möter man det mest avancerade behovet av bibliotek. Nu krävs en stor förtrogenhet med litteratur- och informationssystem. I avhandlingsarbetet grundläggs den självständiga erfarenheten att hantera ämnets kunskapsområde och de mönster doktoranden kommer att tillämpa för sitt kunskapssökande för framtiden.

Nedanstående matris ger en enkel översikt över studentens *behov* på olika utbildningsnivåer:

Biblioteksfunktioner	*Nybörjarnivå*	*Fördjupningsnivå*	*Forskarutbildning*
Litteraturbehov	• Kurslitteratur • Breddningslitteratur • Litteratur för grupparbete	• Kurslitteratur • Breddningslitteratur • Speciallitteratur för uppsats (motsv)	• Speciallitteratur • Tvärvetenskaplig litteratur
Biblioteksservice	• Introduktion till informationshantering i egna samlingar • Referensservice • Utskriftsservice	• Träning i att använda enhetens biblioteksresurser • Fjärrlåneservice • Referensservice • Databassökning	• Förtrogenhet med litteratur- och informationssystem • Fjärrlåneservice • Databassökning • Referensservice
Arbetsplatsbehov	• Läsplatser • Grupparbetsrum	• Studieplatser • Grupparbetsrum • Bearbetningsytor	• Forskarplatser • Datorstöd
Tillgänglighet	• 8-20 på inst-bibl/ /kursbibliotek/ centralbibliotek	• 8-22 på inst-bibl/kursbibl/ centralbibliotek	• 0-24 med fast arbetsplats på inst och plats på centralbibliotek
Sociala behov	Biblioteket är på alla nivåer en viktig del i högskolans miljö och infrastruktur, bidrar till samhörigheten och ger kontakter som främjar studierna		

Högskolebiblioteket – hur det nu är organiserat – skall alltså fylla många olika behov för studenterna. Vi menar att det skall ge de redskap och det material som utbildningarna förutsätter, kunna ta hänsyn till olika behovsnivåer och pedagogiska modeller och erbjuda en kvalitativ studiemiljö. Och – kanske ännu viktigare – det skall *ge studenterna en träning för framtiden att självständigt kunna söka och hantera information.*

Nu är frågan: hur fungerar de svenska högskolebiblioteken i förhållande till dessa behov? Vilken biblioteksservice får högskolans studenter? Hur använder de och hur borde de använda biblioteken?

2.2 Studenternas bibliotek?

Läsplatser för alla?

En internationellt väl orienterad biblioteksman, Peter Durey, chef för universitetsbiblioteket vid Aucklands universitet på New Zealand, genomförde 1979 en värdering av högskolebiblioteken i Sverige (tryckt i Libri 1981:31/1). Omdömena om standarden på framför allt universitetsbiblioteken var på vissa punkter kritiska: universitetsbiblioteken var i första hand forskningsbibliotek, där samlingarnas uppbyggnad stod i centrum. De ägnade en ganska förströdd uppmärksamhet åt studenternas behov; med få undantag var biblioteksslokalerna otidsenliga och otillräckliga för den breda service biblioteken borde ge. Ny teknik kom sällan till användning. I ljuset av den nyligen införda högskolereformen ställde Durey också frågan hur de nya högskolorna skulle kunna erbjuda en tillräcklig litteraturservice.

I en ny rapport *"Swedish University Libraries Revisited"* (preliminär version i stencil 1991), redovisar Durey sina erfarenheter av en rundresa hösten 1990. På en rad punkter konstaterar Durey att tillståndet förbättrats. På många universitets- och högskoleorter finns idag nya och för användarna anpassade lokaler, studentbibliotek/kursbibliotek har kommit till på några ställen, lokala datoriserade biblioteksystem är under bred uppbyggnad och högskolebiblioteken har idag en mycket tydligare användarorientering och arbetar närmare sina lokala uppdragsgivare. Med undantag av de äldre biblioteksbyggnaderna i Uppsala (Carolina) och Lund (UB 1) har biblioteken relativt väl anpassats till sina behov. Samtidigt noterar han att svenska högskolebibliotek har påtagligt färre studieplatser än vad som gäller för bibliotek med motsvarande storlek i Nordamerika, England, Östasien och Australien. Så långt Durey.

Under 1980-talet har – som Durey noterat – flera universitetsbibliotek fått nya lokaler. De nya huvudbiblioteken i Göteborg och Stockholm är kanske de mest spektakulära med sin målsättning att inom ett och samma bibliotek tillgodose alla behov. I första hand har detta kommit studenterna tillgodo, som fyller dessa bibliotek till minsta skrymsle. Fördelarna med dessa bibliotek är att de placerats nära sina primäranvändare. Huvudbiblioteket i Göteborg angränsar direkt till humanisthuset och i Stockholm är det nya biblioteket med sina över 1.000 studieplatser integrerat i Frescati. För Stockholms universitet, med sina nära 30.000 studenter, har biblioteket blivit en central samlingsplats, där platsbristen är stor och man nyligen förbehållit de egna studenterna rätt att inneha studieplats.

Vid några andra universitetsbibliotek har man i stället valt att lägga studenternas studieplatser separat. Umeå har ett sådant bibliotek i direkt anslutning till huvudbiblioteket och i Uppsala och Lund finns utlokaliserade studentbibliotek. De nya högskolorna har på flera håll fått nya

lokaler avsedda främst för grundutbildningens och studenternas behov.

En viss förbättring har alltså skett när det gäller de mest elementära biblioteksbehoven: att förse studenterna med en rimlig studiemiljö. De problem som kvarstår för flera universitet och högskolor måste lösas under de närmaste åren. Samtidigt är det uppenbart att behovet av läsplatser ökat starkt under 80-talets slut och i en takt som inte svarat mot utbyggnaden. Högskolebiblioteken fylls tidigt varje dag, ofta med köbildning innan man öppnar på morgonen, folkbiblioteken på högskoleorterna har studenter som mycket stor grupp av användare och i Stockholm har universitetsbiblioteket fått lov att reservera sina läsplatser för inskrivna vid det egna universitetet. De normer som tillämpats för läsplatsplanering svarar inte mot behoven och ligger, som Durey ovan påpekat, klart under internationell nivå. Detta gör bland annat att de kvalificerade biblioteksresurserna är svåra att utnyttja för dem som behöver dem bäst!

Bibliotekens tillgänglighet

De flesta huvudbiblioteken inom högskolan har idag öppet under normal arbetstid och in på kvällen. Under veckodagarna stänger man kl 19–20 och vid några bibliotek kl 22. Lördagar stänger man en bit in på eftermiddagen och endast några bibliotek tillämpar söndagsöppet.

Det finns ofta önskemål från studenterna att biblioteken skall ha en större tillgänglighet. Enligt internationella förebilder önskar man ibland att biblioteken skall stå öppna dygnet runt eller i alla fall till midnatt. För vissa studentgrupper är dagen fylld av obligatoriska övningar. Kvällstid är i så fall enda tiden då material kan läsas in och uppgifter förberedas. Kostnaderna för att hålla öppet för mindre gruppers behov skapar dock

problem för biblioteken. Lokaldispositionerna är oftast inte gjorda för att avgränsa delar av bibliotek, t ex läsesalar, för att de enkelt skall kunna användas utan eller med ett minimum av personal. Tyvärr har nedskärningar i öppettider måst göras vid flera bibliotek de senaste åren.

Problemet med begränsade öppettider finns dessutom i ännu högre grad vid de små institutionsbiblioteken inom högskolan. Flertalet av dessa saknar utbildad personal och fungerar som gemensamma handbibliotek utan extern utlåning. De utnyttjas dock mindre som studielokaler av studenterna och är t o m ibland stängda för andra än institutionens anställda. Å andra sidan finns det bland dessa bibliotek en del som nästan dygnet runt kan nås av institutionens studenter. Dessa regelsystem bestäms av respektive institution.

Kurslitteratur

Kurslitteraturen är i snart sagt alla utbildningar en mycket dryg utgiftspost för studenterna. Priserna har rakat i höjden, framför allt på den utländska litteraturen. Möjligheterna för högskolans lärare att inom ramen för sina tjänster få utrymme för läroboksförfattande har minskat och för förlagen har de ofta små upplagorna på läromedel för högskolan gjort en sådan produktion olönsam. Den interna inom högskolan producerade kompendiefloran och de i dag enkelt datorproducerade läromedelshäftena har blivit ett visst komplement till de mer bearbetade förlagsproduktionerna. För studenterna råder i dag *en betydande ojämlikhet mellan ämnena i fråga om kostnaderna för kurslitteratur.*

Även för biblioteken har kurslitteraturkostnaderna blivit ett större problem, framför allt för utbildningar med stor andel utländsk och dyr speciallitteratur. Den norm som tidigare gällt om att högskolebiblioteket

skall hålla tillgängligt uppsättningar med en kursbok per var tionde student på kurserna kan inte längre tillämpas generellt. På vissa utbildningar, t ex i medicin, kan man i bästa fall ha *ett* exemplar. Detta tvingar studenterna att köpa huvuddelen av sin kurslitteratur, skapar stor konkurrens om bibliotekens läse- och låneexemplar och gör bibliotekens hantering av kurslitteraturen till en ofta komplicerad verksamhet. Vid högskolor med en mer utbredd institutionsbiblioteksstruktur kan studenten i viss mån repliera på dessa biblioteks samlingar av kursböcker. Folkbiblioteken på orten utnyttjas också frekvent för dessa ändamål, vilket är fullt naturligt, eftersom studenterna också fyller dessa bibliotek.

Biblioteken i den pedagogiska processen

Utöver de mer elementära behoven av läsplatser erbjuder biblioteken en mångsidig resurs som stöd i utbildningen – i den mån lärare och studenter vill utnyttja dessa möjligheter. På nybörjarnivå märks det framför allt i de grupparbeten studenterna skall göra. Överallt i biblioteken – där det går – dras bord och stolar samman. I läsesalar där det egentligen skall vara tyst och mellan hyllorna i alla åtkomliga utrymmen mumlar små grupper av studenter kring sina uppgifter. I bibliotekens och högskolornas kaféer pågår detta arbete mer ohämmat. I de nyare biblioteken har man ofta skilt i biblioteken mellan tysta läs- och studieutrymmen och de utrymmen där arbete kan utföras mera kollektivt. Ofta saknas dock – även på de nyaste biblioteken – lokaler där studenterna kan *bearbeta* sitt material, kopiera, klippa samman, göra utskrifter m m. Sådana utrymmen fyller inte bara ett behov för studenterna. De medför också att biblioteket kan användas på ett annat och mer aktivt sätt i utbildningen.

Biblioteken är dock oftast underutnyttjade resurser i den svenska högskoleutbildningen. Här finns ett rikhaltigt material, referenslitteratur,

offentligt tryck, tidskrifter, dagspress som ger övningsmaterial, man kan kopiera mot avgift och ibland skriva ut. Man kan söka i lokala och externa databaser och låna hem litteratur och beställa artiklar från andra bibliotek.

Biblioteket kan och bör vara en central och integrerad del av studenternas studie- och inlärningsmiljö.

Hur biblioteken används och utnyttjas i grundutbildningen speglar i första hand de utbildningsansvarigas, formellt linjenämndernas, men i praktiken lärarnas, uppläggning och målsättning med utbildningen. Biblioteken, som stödresurser till utbildningen, skall vara anpassade till dessa behov.

I den svenska högskoledebatten har föreställningen om biblioteken som resurser för en bättre kvalitet i utbildningen spelat en ganska undanskymd roll. Frågor kring den schemalagda undervisningen och lärarnas aktivitet har stått i centrum. De stora biblioteken vid enheter med fasta forskningsresurser har första hand fokuserat på uppgiften som forskningsbibliotek – att ge service till forskarnas mer speciella informationsbehov. Vid de nya högskolorna och de nya högskoleutbildningarna har bibliotekets pedagogiska funktioner tilldragit sig en något större uppmärksamhet.

Internationellt har dock bibliotekens uppgifter i de högre utbildningen en större betydelse. I USA växte redan under 1930-talet fram en reaktion mot det slutna instruktions- och undervisningscentrerade pedagogiska systemet vid universiteten inom den s k "library-college-rörelsen". Biblioteken skulle komplettera undervisningen med ett friare och mer aktivt sätt för inlärning. I sin bok *College: The Undergraduate Experience in America* (1987) ger Ernest L. Boyer denna rörelses konkreta målsättning:

"The College library must be wieved as a vital part of the undergraduate experience...The library staff should be considered as important to teaching as are classroom teachers... Students should be given bibliographic instruction and be encouraged to spend at least as much time in the library – using its wide range of resources – as they spend in class."

Pedagogiskt var det fråga om att ersätta en passiv inlärning med ett aktivt och mer vetenskapligt sätt att arbeta, att skapa större självständighet hos studenterna och att ge dem redskap för egen fortsatt inlärning.

Exemplet Linköping

I Sverige har under de senaste åren på sina håll liknande tankegångar införlivats i diskussionen om utbildningens kvalitet. Inte minst inom vårdområdet har man – med förebilder från USA och den där pågående debatten vid universiteten – konkretiserat idéerna om metoder för en aktivare inlärning och om biblioteket som ett integrerat resurscentrum i utbildningen.

Det kanske mest intressanta exemplet på en sådan biblioteksintegration i utbildningen ger det nya biblioteket vid hälsouniversitetet i Linköping. Biblioteket utgör en del av Linköpings universitetsbibliotek. Här har de ansvariga för utbildningarna i samverkan med företrädarna för biblioteket medvetet byggt upp ett för de integrerade vårdutbildningarna avpassat bibliotek, som också skall fungera som ett slags inlärningslaboratorium för blivande läkare och annan vårdpersonal.

I den problembaserade inlärningsmodell som där tillämpas i utbildningen ingår att utnyttja bibliotekets resurser för att lösa problem i under-

visningen. Utbildningsinslag förläggs till biblioteket med deltagande av både lärare och bibliotekspersonal och när studenterna examineras ges de uppgifter som kräver att de kan använda biblioteket och dess informationsresurser. För biblioteket innebär det att det har byggts upp för att kunna tillgodose studenternas behov, att verksamheten bedrivs i nära samarbete med lärarna och att bibliotekspersonalen på ett aktivt sätt medverkar i det pedagogiska arbetet. Studenterna får under sin studietid en betydligt större överblick, läser fler böcker och vet hur man skaffar sig information.

Exemplet från Linköping är i Sverige unikt i det avseendet att det är så konsekvent genomfört. Utmärkande är också att det har sitt väsentliga motiv i en medveten pedagogisk modell. Vid andra högskolebibliotek, inte minst de nyare högskoleorternas, finns begränsade försök i samma riktning, oftast initierade från biblioteken. I ett par rapporter, som tillställts arbetsgruppen, ges exempel på hur bibliotekspersonal och lärare prövat en närmare integration i vissa ämnen. Vid högskolan i Jönköping har Maria Agdell och Jan Unenge redovisat försök från matematikutbildningen i rapporten *Biblioteket i matematikundervisningen* (Högskolan i Jönköping, Rapport nr 56, 1983), och vid vårdhögskolan i Örebro har Birgitta Hansson och Lena Strand dokumenterat ett projekt med biblioteksintegration i sjuksköterskeutbildningen i en rapport som har fått titeln *"Som ringar på vattnet..."* (Vårdhögskolan i Örebro, 1990).

Lärarnas roll

En gemensam erfarenhet från dessa initiativ är insikten att *högskolans lärarpersonal i högre grad måste engageras i högskolebibliotekens verksamhet och utvecklingsmöjligheter. De inslag i vissa utbildningar, som*

ger studenterna en introduktion i biblioteksanvändning och som anordnas av många bibliotek, har relativt små effekter på de studerandes studiemönster så länge de inte ingår i en medveten pedagogisk struktur i utbildningen och angår lärarna.

Det är också så att många lärare saknar en bredare kunskap om vad biblioteket kan erbjuda i det pedagogiska arbetet, man förväntar sig inte alltid att biblioteket kan ställa upp och det finns få goda förebilder. *Även erfarna lärare med lång forskningserfarenhet saknar ofta kunskap om förändringarna i den moderna informationshanteringen.*

Andra grupper av lärare, framför allt vid de nyare högskolorna, har begränsade erfarenheter av hur bibliotek utnyttjas forskningsmässigt. Slutligen kan det vara så att biblioteken själva inte alltid bjuder till att ställa upp på eller har resurser för samarbete för sådant som uppfattas ta tid från det "obligatoriska" biblioteksarbetet. Även biblioteken måste ha en pedagogiskt utbildad personal, som kan förmedla bibliotekets resurser och samarbeta på lika villkor med lärarna.

Den bristande integrationen mellan högskolans utbildning och de biblioteksresurser, som faktiskt finns att tillgå, har föranlett en del bibliotek att initiera kurser för lärarpersonalen. Högskolan i Örebro ger t ex en poängsatt fristående kurs (2 poäng) som del i personalutbildningen inom enheten. Vid andra universitetet och högskolor ger man ofta avancerad informationsutbildning för mer avgränsade grupper som i första hand inriktas på den individuella färdigheten att utnyttja ny informationsteknik. Som vi tidigare framhållit måste en mer strukturerad utbildning som direkt tar sikte på att ge lärarpersonalen kunskap och erfarenhet av att bygga in bibliotekets resurser i den ordinarie utbildningen utvecklas i högskolelärarnas lokala personalutbildningsprogram.

Studenternas roll

Studenterna betraktas ibland som passiva mottagare av utbildning. Det är också en grupp som ofta känner sig maktlös inom högskolan. Studenternas företrädare uppfattar ofta biblioteksfrågor som komplicerade och biblioteken – framför allt de stora – som nästan opåverkbara institutioner utan direkt samband med den egna utbildningen.

Det är viktigt att biblioteken aktivt samarbetar med studenterna och deras företrädare och ser dem som den kanske viktigaste användargruppen. Här måste biblioteken ta ett ansvar som går utöver de traditionella biblioteksfrågorna. De behov som studenten har i sitt vardagliga studiearbete tenderar annars att falla mellan stolarna. Det kan t ex gälla praktiska problem med kurslitteratur, svårigheter att hinna med sitt uppsatsarbete när fjärrlån dröjer, med att bearbeta material för uppsatser, med att få sina uppsatser utskrivna, problem som ofta innebär att studierna onödigt förlängs eller inte avslutas. Biblioteket möter, om det vill lyssna på sina studenter, en lång rad behov som det antingen självt kan försöka möta genom handledning och information eller som det kan slussa över till andra ansvariga. Biblioteket måste – om det vill spela en aktiv roll i grundutbildningen – stödja studenterna också genom att föra deras önskemål vidare och vara deras talesman. Det är också viktigt att biblioteken av studenterna lär sig vad som är svårt i användningen av bibliotek. Alltför ofta är bibliotek uppbyggda för den redan initierade användaren. Information och självinstruerande material på nybörjarnivå saknas ofta och gör det onödigt svårt för den ovane användaren.

Studenterna å sin sida bör kräva utbildning i informationshantering för att bättre kunna utnyttja sin studietid. Det gör dem dessutom bättre skickade att ställa krav på biblioteket och på sina lärare. Idag är ofta studenternas behov av kvalificerat biblioteksstöd så sporadiskt att de

knappast anser det lönt att formulera mer generella behov. Först på forskarutbildningsnivå finns ett mera personligt och stadigvarande utbyte mellan bibliotek och studenter.

3 Ramar och resurser

I detta kapitel ges en mer allmän ram för den deluppgift som högskolebiblioteken har i förhållande till grundutbildningen. Här sätts också högskolebiblioteken in i sitt sammanhang som delar av den nationella organisationen för vetenskaplig informationsförsörjning i Sverige.

3.1 Efter högskolereformen 1977

Begreppet högskolebibliotek

I högskoleförordningen infördes 1988 begreppet högskolebibliotek som beteckning för högskolans biblioteksorganisation:

> "En högskoleenhet skall inrätta ett bibliotek eller på annat sätt sörja för biblioteksservice. Högskolebiblioteket skall inom de områden som anknyter till utbildning och forskning vid högskoleenheten svara för biblioteksservice inom högskoleenheten och i samverkan med landets biblioteksväsen i övrigt ge biblioteksservice" (HF 16 kap 1 §).

Högskolebiblioteket är i dagens högskola en integrerad del av högskolans verksamhet, den finansieras av utbildnings- och forskningsanslagen och varje högskola väljer själv hur man vill organisera sin interna biblioteksservice.

Vad finns det då som utmärker högskolans biblioteksorganisation? Finns det en sådan?

Biblioteken i den nya högskolan

Sedan 1977, genom högskolereformen, har antalet högskolebibliotek kraftigt utökats. Förutom de nya mindre och medelstora högskolorna har en rad specialhögskolor förts in i högskoleorganisationen. Dessutom har den kommunala och landstingskommunala högskoleutbildningen tillkommit. Varje högskola skall stå för sin biblioteksservice.

Diskrepansen mellan de stora vetenskapliga biblioteken inom högskolan, med deras koncentration på forskarnas behov, och de mindre högskolornas bibliotek, med inriktning på i huvudsak grundutbildningens litteraturbehov, är avsevärd. Funktionen skall dock vara densamma: att ge alla användare det de behöver.

Det är också uppenbart att högskolereformen medförde ett nytt synsätt på högskolebiblioteken, framför allt för de stora vetenskapliga biblioteken. Från att ha uppfattat sig som relativt självständiga institutioner med finansiering direkt från statsmakterna och med breda samhälleliga uppgifter för litteraturförsörjning, integrerades de i universiteten och gjordes direkt beroende av den lokala universitetspolitiken. Biblioteksanslagen lades in i forsknings- och utbildningsanslagen och den lokala servicerollen markerades. Denna förändring berörde inte på samma sätt de nya högskolornas bibliotek, vars service traditionellt inte riktat sig utanför den egna organisationen. På de nya högskoleorterna gällde från 1977 att bygga upp och organisera en högskolemässig biblioteksservice för de nya utbildningarna. Senare har detta kompletterats med krav på biblioteksresurser för programforskning.

Inom högskolan finns därför idag en mycket varierad och heterogen biblioteksstruktur. Man kan ur olika aspekter indela biblioteken i grupper. En sådan utgör de bibliotek, som ingår i *högskoleenheter med fasta forskningsresurser,* och som brukar benämnas forskningsbibliotek.

Utmärkande för dessa är att de utöver sina interna uppgifter för litteraturförsörjning mot den egna enheten – med tyngdpunkt på forskningen – har en viktig roll i den nationella informationsförsörjningen. De förser inte bara de andra högskolebiblioteken utan också samhället i övrigt med vetenskaplig litteratur och andra litteraturtjänster. De sex universitetsbiblioteken har i detta sammanhang den särskilda uppgiften att förse sina "regioner" med svensk litteratur, en serviceuppgift inte minst mot folkbibliotekens användare. På motsvarande sätt har vissa forskningsbibliotek, framför allt KTHB, Chalmers och Karolinska institutets bibliotek, viktiga uppgifter mot de svenska företagen. Huvuddelen av dessa biblioteks kopieleveranser går till den svenska industrin. Högskolans forskningsbibliotek har därför en helt dominerande roll som bas för den litteraturförsörjningen både inom och utanför högskolan. Här finns ca 95 procent av högskolans organiserade litteratursamlingar och de stora resurserna när det gäller kompetens i utbildad och i många fall specialiserad bibliotekspersonal.

I en andra grupp kan man sammanföra *de mindre högskolornas bibliotek,* som i huvudsak har serviceuppgifter mot den egna högskolans grundutbildning.

Under de regionala högskolornas uppbyggnad på 1980-talet har ofta biblioteken vid dessa campusorganiserade högskolor fått stor betydelse som integrerade studiecentra. De har också till delar kunnat byggas upp kring befintliga litteraturresurser från tiden före högskolereformen. I huvudsak fungerar de som student- och lärarbibliotek med begränsade

vetenskapliga litteratursamlingar och måste fortfarande ses som bibliotek under uppbyggnad. I takt med att högskoleforskningen breddas vid de nya högskolorna ändrar även dessa bibliotek sin karaktär. Biblioteksresurserna varierar starkt även inom denna grupp mellan större och mindre enheter. Medan högskolebiblioteken i Karlstad, Örebro och Växjö närmast till sin funktion kan betraktas som mindre forskningsbibliotek saknas biblioteksresurser nästan helt vid de minsta och nyaste enheterna.

Tabell 1. Statliga högskolebibliotek inom UHÄ-området

(SCB 1987/88; uppgifterna för de mindre högskolorna hämtade ur UHÄ:rapport 1990:9)

	Bestånd (tusen)	*Totalbudget (milj kr)*	*Fast anställda*
Univ bibl samt KTHB, Chalmers, KIBIC och Luleå	15 850	262	1 044
Karlstad, Växjö och Örebro	340	9	25
De mindre högskolornas bibliotek (inkl Borås)	ca 600	20	40

De kommunala högskoleutbildningarnas bibliotek bildar en ytterligare grupp. De har hittills i viss utsträckning replierat på gymnasieskolans biblioteksorganisation. Vårdhögskolorna har dock under de senaste åren i allt högre grad anpassat sina bibliotek till de nya uppgifterna. I vissa fall samarbetar vårdhögskolebiblioteken nära med sina statliga systerbibliotek.

Huvudmannaskapet är på flera håll under diskussion och en utredning har tillsatts för att ge förslag till hur vårdhögskolorna på det organisatoriska

planet skall kunna närma sig den statliga högskolans struktur.

Vid landets 30 vårdhögskolor finns totalt ca 40 bibliotek. Av dessa ger ca 15 biblioteksenheter enbart service till högskolestuderande, övriga delar bibliotek med vårdgymnasierna. I snitt har man vid det enskilda biblioteket ett bokbestånd på ca 10.000–20.000 volymer och man håller ca 40 utländska och 150 svenska tidskrifter för sina användare.

Vad kostar högskolebiblioteken?

Omslutningen för de svenska statliga högskolebiblioteken (högskolornas huvudbibliotek) uppgick budgetåret 1988/89 till ca 350 milj kr. Det utgör drygt 3 procent av högskolans totala omslutning, dvs inklusive externa anslag, detta år. Det bör observeras att institutionsbiblioteken – i den mån de inte ingår i den lokala samlade biblioteksorganisationen – inte är medräknade här.

Under de senaste åren har volymen i litteraturinköpen minskat. Enligt UHÄ har nedgången sin delvisa förklaring i att driften av de nya biblioteksdatasystemen drar nya kostnader (se UHÄ:s verksamhetsberättelse för 1988/89). Mot bakgrund av att informationsfloden ökar, är dock utvecklingen anmärkningsvärd.

I följande diagram redovisas utvecklingen i fasta priser av högskolebibliotekens litteraturinköp 1984/85 – 1988/89.

Diagram 1: Bibliotekens litteraturinköp
(ur UHÄs verksamhetsberättelse för 1988/89)

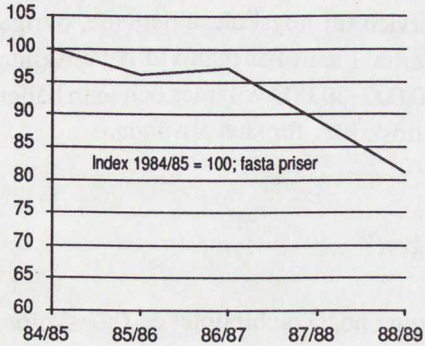

Bibliotekens litteraturinköp fortsätter att minska både i volym och som andel av centralbibliotekens totala omsättning. (För att beskriva litteraturinköpens utveckling i fast pris har här använts den särskilda och högre omräkningsfaktor som tillämpas för vetenskaplig litteratur.)

Källa: UHÄ

Biblioteken som noder i högskolans informationsförsörjning

Inget högskolebibliotek är självförsörjande när det gäller litteratur. De mindre måste repliera på de större för att klara de krav som ställs på litteratur- och informationstjänster. På samma sätt måste de större i sin tur utnyttja andra nationella eller internationella litteraturresurser. De lokala samlingarna är alltid otillräckliga särskilt när det gäller forskningens behov av utländsk speciallitteratur.

Den svenska forskningen står för 2 procent av den internationella produktionen av vetenskaplig litteratur. Vi är i Sverige helt beroende av att ha tillgång till och kanaler in i det internationella vetenskapssamhällets informationsnät, antingen detta kan ske över datanätverken eller genom ett organiserat flöde av litteratur. Genom ett nätverk av bibliotek kan vi i Sverige både knyta ihop våra sammantagna litteraturresurser och därutöver repliera på det internationella biblioteksnätverket.

De svenska högskolebiblioteken fungerar sålunda på sätt och vis som en samlad informationsresurs för högskolan. Man kan dock inte påstå att det finns någon samlad biblioteksorganisation för den svenska högskolan. I den mån någonting i den riktningen förekommit, får man gå tillbaka till tiden före 1977, då de sex universitetsbiblioteken och Kungliga biblioteket, tillsammans med några stora specialbibliotek, bildade bas för den svenska organisationen av forskningsbibliotek. Genom den relativt fristående ställning dessa bibliotek hade och genom finansieringen direkt från statsmakterna var det möjligt att centralt styra och samordna den nationella policyn för forskningsbiblioteken.

Idag fungerar högskolebiblioteken som delar av sin lokala högskoleorganisation och den informationspolicy som styr dem är formellt den lokala högskolans. Reellt försöker dock biblioteken balansera detta genom ett visst samråd biblioteken emellan.

3.2 Högskolans bibliotek i det svenska sambiblioteket

Högskolebibliotekens samarbetsparter

Det är ovanligt att man inom det svenska biblioteksväsendet drar någon skarp gräns mellan högskolebiblioteken och andra bibliotek. Forskningsbibliotek finns också utanför högskolesfären. Dessutom är högskolan i sig inte enhetligt strukturerad. Det är sålunda naturligt att i kretsen av högskolebibliotek räkna in Handelshögskolans och Lantbruksuniversitetets bibliotek. I den grupp som brukar kallas forskningsbibliotek ingår en rad större enheter som mer eller mindre utnyttjas av högskolan, men som har en mer fristående ställning. Hit hör t ex Kungliga

biblioteket och Statens psykologisk-pedagogiska bibliotek under utbildningsdepartementet. Till forskningsbiblioteken hör också riksdagsbiblioteket och vissa andra specialbibliotek knutna till olika departement, verk, akademier och museer. Även företag, myndigheter och andra organisationer kan ha bibliotek av denna typ. På alla dessa bibliotek replierar i viss utsträckning högskolans användare antingen genom direkt service eller genom det nätverk av litteraturtjänster som de lokala högskolebiblioteken förmedlar. Framför allt i Stockholmsområdet ger det rika utbudet på bibliotek studenter och anställda inom högskolan möjligheter att använda biblioteken för olika ändamål utan närmare avseende på vilken huvudman biblioteket har.

Till detta kan läggas att även folkbibliotekens och gymnasieskolornas bibliotek i viss utsträckning fungerar som serviceorgan för högskolans användare, framför allt för studenterna. Såväl på de större som de mindre högskoleorterna utnyttjas den kommunala biblioteksorganisationen som ett komplement till högskolebiblioteken. Det har inte varit ovanligt att de nya högskolornas studenter under perioder haft folkbiblioteken som egentlig biblioteksresurs. Ofta används också folkbiblioteken av deltagarna i högskolornas decentraliserade utbildning och distansutbildning. I en undersökning 1983 beräknades t ex högskolestudier och forskning stå för ca 10 % av folkbibliotekens fjärrinlåning.

Det svenska sambiblioteket, dvs det samlade svenska biblioteksväsendet, har en lång tradition av samutnyttjande. I detta biblioteksnätverk har litteraturresurserna erbjudits fritt utan nämnvärda restriktioner. Detta har skett med de olika huvudmännens och statsmakternas goda vilja. Bibliotek har uppfattats som en allmän nyttighet och som viktiga instrument i den svenska synen på vikten av fri tillgång på information, forskningens offentlighet och folkbildningstraditionen. I praktiken skiljer sig inte denna svenska företeelse från många andra länders regler. Offentliga

bibliotek världen över ställer oftast sin litteratur till förfogande för fjärrservice oavsett nationella gränser. Dessa ömsesidiga tjänster motiveras inte minst av den explosiva utvecklingen av litteraturutbudet, som gjort varje bibliotek alltmer beroende av samverkan. *Först under de senaste decennierna har ekonomiska restriktioner och ett mer utpräglat sektorstänkande fått bibliotekens olika huvudmän att ifrågasätta det helt oreglerade kollektiva utnyttjandet av den egna biblioteksorganisationen.*

De ca trettio större svenska forskningsbibliotekens samverkan har sedan länge ett uttryck i den gemensamma litteraturdatabasen *LIBRIS*, som samkatalog för deltagande bibliotek. Här finns registrerad såväl den allmänna svenska som den vetenskapliga utländska litteraturen från 1970-talet och framåt. Genom pågående inläggning av äldre litteratur omfattar denna databas allt mer av forskningsbibliotekens samlingar (1991 ingår ca 2,5 miljoner poster i databasen). LIBRIS används framför allt som stöd för bibliotekens katalogisering (en bok behöver bara katalogiseras och klassificeras en gång) och för lokalisering av litteratur t ex i samband med fjärrlån. LIBRIS är också för de tidsavsnitt som basen omfattar en svensk nationalbibliografi. För den svenska forskningen har det varit betydelsefullt att denna samkatalog har kunnat byggas upp. Flertalet västländer saknar denna typ av heltäckande nationell litteraturdatabas.

På det organisatoriska planet har *Kungliga biblioteket* (KB) fått vissa samordningsuppgifter för de svenska forskningsbiblioteken. Till KB är sedan 1988 – efter nedläggningen av Delegationen för vetenskaplig och teknisk informationsförsörjning (DFI) – knutna såväl ledningen för LIBRIS-verksamheten som ett samordningsorgan för forskningsbiblioteken, kallat *BIBSAM*. Detta organ har ansvar för områdets bibliotekstekniska utvecklingsuppgifter samt tillsynen över de så kallade ansvarsbiblioteken, ett system som ger vissa bibliotek särskilda uppgifter att på

det nationella planet stå för bredare förvärv och tillhandahållande av viss vetenskaplig litteratur.

Förslag förelåg i den utredning *(Informationsförsörjning för vetenskap och teknik, SOU 1987:60)*, som skulle bereda DFIs avveckling, om att skapa ett samordningsorgan för forskningsbiblioteken med knytning till UHÄ. Skälet för detta var bl a att de större forskningsbiblioteken låg inom högskoleområdet. Statsmakternas beslut blev i stället den organisation som ovan angetts. De mer högskolespecifika samordningsfrågorna för högskolebiblioteken förutsattes ingå i UHÄs ordinarie sektorsansvar. De något otydliga ansvarsförhållandena på nationell nivå under 80-talet, UHÄs mer begränsade uppgifter på detta område före och efter 1988 och forskningsbibliotekens traditionella intresse för de nationella bibliotekstekniska frågorna har försvårat uppbyggnaden av en närmare intressegemenskap mellan högskolebiblioteken och medfört att deras särskilda behov och problem inte hittills tillräckligt har kunnat profileras och tydliggöras. UHÄs insatser för en samordnad bibliotekspolicy inom högskolan har nu satts i fråga genom kompletteringspropositionens förslag om en reducerad roll för UHÄ.

Det förefaller vara så att statsmakterna har svårt att i sin forskningspolitik finna tydliga strukturer när det gäller högskolans informationsförsörjning. Som ovan påvisats är området komplext. I flera forskningspropositioner under 80-talet har den vetenskapliga informationsförsörjningen behandlats. 1984 belystes framför allt behoven av lokala åtgärder för att samordna den ofta splittrade biblioteksorganisationen på lokal nivå. Följande forskningsproposition 1987 behandlade framför allt de nationella samordningsfrågorna. Den särskilda anslagsframställning kring dessa frågor som UHÄ utarbetat med medverkan från högskolans bibliotek inför den senaste forskningspropositionen lämnades dock av regeringen helt utan avseende och kommentarer. Anslagsframställningen

pekade framför allt på behovet av tydligare riktlinjer och policy för högskolans vetenskapliga informationsförsörjning och underströk de mindre högskolebibliotekens prekära situation.

Det kan sålunda konstateras att högskolebiblioteken som grupp inte har någon tydlig profil inom det svenska biblioteksväsendet. Kontakterna och erfarenhetsutbytena är inte fullt utvecklade mellan de olika grupperna av högskolebibliotek. UHÄs insatser för teknik- och organisationsutveckling och för att samordna biblioteken har under de senaste åren haft viss betydelse, men det är nu osäkert om och hur dessa frågor i fortsättningen kan handhas av UHÄ.

Högskolebiblioteken i sambiblioteket

Högskolans biblioteksanvändare ställer professionella krav på sin litteraturförsörjning. För forskningsbiblioteken kräver detta ett rimligt litteraturbestånd och en effektiv litteraturhantering lokalt, snabba fjärrlåneförbindelser och tillgång till ny informationsteknik. I allt större utsträckning måste högskolebiblioteken – med tanke på att allt mer litteratur måste sökas utanför det lokala biblioteket – repliera på det nationella och internationella biblioteksnätet.

Flertalet högskolebibliotek har övergått eller övergår nu till databaserade bibliotekssystem. Utvecklingen medger idag att dessa system kan knytas till högskolans lokala nätverk och att bibliotekstjänsterna kan distribueras ut till lärare och forskare. Studenterna är ännu i huvudsak hänvisade till biblioteken för att ta del av dessa tjänster. Genom det nationella högskolenätet, SUNET, kan snart högskolebibliotekens samlingar göras tillgängliga mellan högskolorna och den enskilde användaren kan själv lokalisera sin sökta litteratur.

Samtidigt övergår allt fler inom högskolan till att direkt söka i de allmänt tillgängliga internationella databaserna. Flera av dessa erbjuder inte bara bibliografiska uppgifter. I de s k abstract-baserna kan den nya tidskriftslitteraturen snabbt sökas igenom för nya artiklar, kortfattat sammanfattade, inom det egna intresseområdet. Därtill kommer på allt bredare front nya fulltextdatabaser på tidskrifter inom tunga vetenskapliga specialområden, som medger en utomordentligt snabb tillgång till information om forskning. Allt fler forskargrupper håller dessutom direktkontakt med varandra över datanäten och utbyter informationer om löpande forskningsarbete. Tryckt information är oftast 1–2 år gammal och sedan av mindre intresse för dem som ligger vid forskningsfronten.

För högskolebiblioteken skapar denna utveckling en allt större press på snabbhet och kompetens. Det innebär också att det ställs högre krav på det nationella biblioteksystemet. Den högskoleanvändare som idag sekundsnabbt kan utnyttja de bibliografiska uppgifterna för att lokalisera sin litteratur, vill inte vänta veckovis på att fjärrlånebeställningarna skall effektueras. De nuvarande långa väntetiderna på fjärrlånebeställningar för leverans från annat högskolebibliotek eller inom sambiblioteket skapar från både högskolans användare och externa kunder en allt större misstro till bibliotekens effektivitet. Även leveranserna och den interna hanteringen av nyförvärv går ofta alltför långsamt vid biblioteken för kunderna behov. Vetenskaplig litteratur har blivit en färskvara.

Det svenska fjärrlånesystemet är uppbyggt för att fördela det tidskrävande hanteringsarbetet så jämnt som möjligt mellan biblioteken. Något ersättningssystem mellan biblioteken finns inte. Däremot har man nyligen (1990) gett biblioteken möjlighet att debitera andra bibliotek för fjärrlånekopior. Avgiften är då densamma som avsändande bibliotek tar ut av sina lokala kunder. Detta har genomförts mot bakgrund av att vissa bibliotek i takt med att fjärrlånetrafiken ökat kraftigt fått en orimlig

belastning. Bibliotekets resurser tas i anspråk av denna externa och icke inkomstgivande verksamhet, vilket går ut över bibliotekets primära lokala service. Med den nuvarande strukturen på anslagen har statsmakterna inte kompenserat de givande biblioteken för merarbetet och de lokala huvudmännen å sin sida (högskolestyrelserna) ser ingen anledning att subventionera bibliotekstjänster för andra delar av högskolesystemet, till industrin eller till kommunala bibliotek. De större forskningsbiblioteken kläms därigenom ekonomiskt och får stora svårigheter att bedriva en effektiv hantering av fjärrlånen. Behovet av att reglera tjänsterna mellan biblioteken på ett rimligt sätt, så att de givande enheterna får skälig kompensation och de mottagande enheterna får ekonomiska möjligheter att utnyttja sambiblioteket är trängande. Därutöver behöver fjärrlånesystemet ses över för att hanteringsmässigt och tekniskt svara mot rimliga anspråk på snabba leveranser.

3.3 Organisation och resurser på lokal nivå

Var finns högskolans litteratur?

Man föreställer sig ibland att varje högskola har ett sammanhållet högskolebibliotek eller åtminstone en offentlig samlad biblioteksorganisation. Det ligger också nära till hands att tro att högskolans litteratur är ordnad i form av bibliotek, som studenter och anställda har tillgång till.

I nedanstående tabell,vars uppgifter sammanställts ur UHÄs anslagsframställning för 1991/92 (bilaga 1 och 2), redovisas hur kostnaderna för litteraturinköp vid de svenska statliga högskolorna fördelas mellan det centrala högskolebiblioteket och övriga litteraturinköp vid högskolan.

Tabell 2: Högskolans litteraturkostnader 1990 i milj kr

Källa: UHÄs underlag för pris- och löneomräkning för AF 1991/92. Obs att externa anslag inte ingår!

	Centrala högskolebibliotek	*Övriga litteraturinköp*
Totalt för riket	76,0	65,7
Univ och högskolor med fasta forskningsresurser		
- Grundutb anslag	11,7	20,4
- Fakultetsanslag	52,3	34,7
Medelstora högskolor (inkl Luleå)	3,3	5,3
Mindre högskolor	6,6	3,7

Anmärkning: Tabellens uppgifter i kolumnen Centrala högskolebibliotek överensstämmer inte på alla punkter med den redovisning som biblioteken uppfattar som korrekt. Avsaknaden av uppgifter om de externa anslagen gör att kolumnen Övriga litteraturinköp visar betydligt lägre siffror än vad som i verkligheten gäller. Det kan också påpekas att bakom denna kolumn döljs försäljningen av kompendier och kurslitteratur som görs vid institutionerna. Dessa inkomster kvittas mot utgifterna under detta delkonto, vilket gör att bokslutssaldona blir lägre än de borde vara. Kolumnen visar därför genomgående för låga tal. Intressant är att grundutbildningsanslagen i så stor utsträckning finansierar inköp av litteratur under rubriken Övriga litteraturinköp.

Det visar sig sålunda att litteraturresurserna – här avgränsat till de litteraturinköp som görs under ett år inom högskolan – fördelar sig ganska jämnt mellan vad som läggs av rikstatssanslagen på allmänt tillgängliga biblioteksresurser och vad som stannar på institutionsnivån för en mer begränsad grupp användare. Gränsen mellan dessa nivåer är svår att dra även lokalt. Vad som definieras som högskolebibliotek och övrigt beror på den lokala biblioteksorganisationen. Materialet visar dock tydligt att det som brukar kallas högskolebiblioteket endast är en mindre del – när externa medel räknas in – av högskolans litteraturresurser.

Hur ser det då ut i högskolan? Två exempel, ett från ett stort universitet, ett från en medelstor högskola, kan belysa detta.

Exemplet Lund

Vid *Lunds universitet* finns ett universitetsbibliotek, bestående av två huvudbibliotek och några specialenheter, bland annat ett kursbibliotek/studentbibliotek. Därutöver finns ca 200 institutionsbibliotek eller motsvarande, som organiseras dels oberoende av varandra, dels av universitetsbiblioteket. Några av dessa institutionsbibliotek har karaktären av stora fakultets- eller områdesbibliotek med läsplatser, samlingar och personalstyrka som motsvarar en mindre högskolas totala biblioteksresurser. Andra institutionsbibliotek är små och sköts på deltid av icke utbildad personal och med begränsade öppettider och tillgänglighet. Ibland har endast de anställda, men inte studenterna, tillgång till sitt institutionsbibliotek. Därutöver finns ett stort antal litteratursamlingar av varierande storlek, uppbyggda kring större forskningsprojekt och tillgängliga endast för den berörda personalen. Varje lärare har därutöver sitt handbibliotek för personligt bruk – för de äldre lärarna och forskarna ofta av ansenlig omfattning.

Utvecklingen har också medfört att de olika nivåerna i biblioteksorganisationen fördelat mellan sig ansvaret för olika typer av litteratur. UB har sin tyngdpunkt i tidskrifter, referenslitteratur, handböcker och kurslitteratur. Speciallitteraturen är knappare. Institutionsbiblioteken har mer av speciallitteratur och ämnesrapporter. Den mer avancerade speciallitteraturen finns i lärarnas och forskarnas handbibliotek och inte minst i forskningsprojektens samlingar.

Spridningen av litteratur kan också illustreras av några kvantitativa uppgifter hämtade från Lund (1990).

Tabell 3. Samlingarnas fördelning vid Lunds universitetet

	UB	Inst bibl	Övr
Samlingar	4 milj vol	2–3 milj vol[1)]	okänt
Årlig tillväxt	1.200 hyllm	1.200 hyllm	okänt
Förvärvskostn/år	12 milj kr	---------15 milj kr---------	

1) Uppgiften från en undersökning 1985

Det som hänt under de senaste decennierna är att litteraturresurserna kraftigt förskjutits och decentraliserats inom universitetet. De allmänt tillgängliga samlingarna har relativt sett minskat och det institutionsbundna materialet har ökat.

Bakom tillväxten på institutionsnivå ligger bland annat tillväxten av institutionsbibliotekens samlingar under slutet av 60-talet, när studentantalet fyrdubblades och resurserna var goda samt senare ökningen av slutna externfinansierade projektsamlingar. När de ekonomiska restriktionerna drabbat de reguljära anslagen under 80-talet samtidigt som bokpriserna stigit starkt, har man valt att lägga sina resurser på institutionsnivå i större utsträckning än på det gemensamma centralbiblioteket. Ett undantag utgör humanisterna, vars resurser inte räckt för att hålla litteratur på två nivåer. De satsar numera övervägande delen på UB.

Som generell tendens gäller dock att biblioteksresurserna i första hand styrts mot direkt- och näranvändarna.

Lärarna, med arbetsplatser på sina institutioner, vill ha materialet i sin

Lärarna, med arbetsplatser på sina institutioner, vill ha materialet i sin närhet och forskargruppernas litteratur betraktas som handlitteratur. De kraftigt ökade externa resurserna under de senaste tio åren har litteraturmässigt stannat på institutionsnivå och lagts vid sidan av den offentliga biblioteksorganisationen. Detta påverkar studenternas förutsättningar att komma åt aktuell litteratur, t ex till examensarbeten.

Den medvetet decentraliserade strukturen vid Lunds universitet har naturligtvis betydelse för denna något kaotiska biblioteksorganisation. Exemplet kan därför tyckas extremt. Det belyser dock tydligt felaktigheten att likställa ett universitets högskolebibliotek och dess litteraturresurser med dess universitetsbiblioteks. Det innebär t ex att när statsmakterna anvisat vissa öronmärkta förstärkningar till högskolebiblioteken under 80-talet har dessa resurser inte alltid hamnat vid universitetets huvudbibliotek utan fördelats ut som förstärkningar i den decentraliserade organisationen. Å andra sidan kan man notera att decentraliseringen i vissa fall medfört tillkomsten av större väl fungerande institutions- eller fakultetsbibliotek, som till stora delar svarar mot de krav man kan ställa på offentlighet, tillgänglighet och tillgång på kompetent personal. Liknande utvecklingstendenser kan ses även vid de andra stora universiteten.

Exemplet Örebro

Här byggdes redan före högskolereformen upp ett campus, skräddarsytt för den nya högskolans behov. I centrum av den nya högskolebyggnaden placerades det nya biblioteket med den medvetna ambitionen att skapa sammanhållna och effektiva biblioteksresurser för enhetens alla utbildningar. Man önskade ett integrerat bibliotek, där undervisning och biblioteksresurser kunde samspela. Under den nya högskolans första år

fungerade detta utmärkt, bibliotekets uppbyggnad var ett gemensamt intresse, det fick goda resurser och alla såg biblioteket som en viktig gemensam nyttighet.

Idag har högskolan i Örebro expanderat genom nya utbildningar dels knutna till campus, dels förlagda på annat ställe i staden. Nya mindre bibliotek har måst byggas upp i anslutning till de nya institutionerna. Centralbiblioteket skulle behöva expandera för att ge utrymme för samlingar och läsplatser. Satsningarna på centralbiblioteket är inte längre lika självklara, när resurserna generellt krympt och biblioteksresurserna splittrats under 80-talet.

Färre undervisningstimmar gör studenterna mer beroende av bibliotek, men biblioteket skall utnyttjas av fler utan nya resurstillskott. Högskolans forskning har tillkommit som en ny uppgift och ställer krav på bättre litteraturresurser. Men var finns resurserna att anpassa biblioteket till högskolans förändring och nya uppgifter?

Exemplet Örebro har anknytning till situationen för många mindre högskolors biblioteksslösningar. Andra väntar fortfarande sedan 1977 på att få sina lokalproblem lösta med planer på att sammanföra spridda biblioteksresurser i mer slagkraftiga enheter.

Exemplen visar på en generell företeelse. *En fysiskt sammanhållen högskola, som inte är för stor, kan med fördel skapa ett enda sammanhållet bibliotek, där alla resurser läggs i en gemensam pool.* Med de begränsade resurser högskolan förfogar över i dag kan man med dessa förutsättningar skapa väl fungerande bibliotek, som alla vill bidra till och som också fungerar som en kvalitativ resurs för studenterna.

För de större universitetsbiblioteken måste andra lösningar sökas. De-

centraliseringen av biblioteksresurserna från centralbiblioteken till mindre enheter förefaller oundviklig och medför både för- och nackdelar i ett användarperspektiv. Nackdelarna kan i viss mån kompenseras genom ny teknik.

I Lund/Malmö – där uppsplittringen kanske gått längre än på övriga högskoleorter – planeras för närvarande *ett universitetsomfattande biblioteksnätverk, som i en gemensam databas skall knyta ihop universitetets litteraturresurser och göra dem tillgängliga för universitetets användare*. Samtidigt planeras långsiktigt att fysiskt sammanföra de mindre biblioteken *i större enheter med professionell bemanning och högre servicenivå*.

Det finns naturligtvis ingen given idealisk organisation för en högskolas biblioteksbehov. Flertalet av de nyare högskolorna har – ofta i samband med att högskolan fått nya lokaler – valt att sammanföra biblioteksresurserna i ett gemensamt bibliotek. Sådana ambitioner har också i något fall lagts på ett universitetsbibliotek. I Umeå sammanförde man i början av 80-talet institutionsbiblioteken till universitetsbiblioteket i ett medvetet försök att samla resurserna och erbjuda bättre service.

Universiteten i övrigt har var och en sin ofta historiskt framvuxna modell. I Stockholm har man genom goda lokallösningar under 80-talet kunnat sammanföra de gemensamma biblioteksresurserna i ett stort centralbibliotek för Frescati. I Göteborg och Uppsala har universitetsbiblioteken – trots en viss fysisk decentralisering – kunnat hålla samman biblioteksorganisationen inom UBs ramar. Lund har som ovan beskrivits en mer splittrad organisation.

Linköping har medvetet valt en annan väg. Under tidigt 80-tal formades *en decentraliserad biblioteksmodell genom s k kvartersbibliotek*. Avsik-

ten var att inom ramen för en gemensam UB-organisation erbjuda biblioteksresurser i direkt anslutning till universitetets delområden och fakulteter. *Närhet, god tillgänglighet och anpassad service för närandändarna* var målsättningen. Denna modell har utfallit väl och Linköpings UB kan uppvisa den snabbaste tillväxten av litteraturresurser jämfört med andra högskolebibliotek. Till modellen hör också ett direkt inflytande över delbiblioteken av berörda fakulteter, som till största delen finansierar kvartersbiblioteken.

Finansieringsmodeller

Sambandet mellan organisation och finansieringen av biblioteken är påtagligt. Genom högskolereformen 1977 överfördes biblioteken till att finansieras som gemensamma ändamål ur utbildnings- och forskningsanslagen.

Med tanke på bibliotekens nationella informationsuppgifter var det i början naturligt att se biblioteksresurserna som en gemensam uppgift, där alla anslag skulle bära sin del av kostnaderna. De stora universitetsbiblioteken å sin sida såg med oro på att kortsiktiga lokala bedömningar skulle kunna skada verksamheten. Det låg också i deras intresse att universitetens styrelser tog ett allmänt ansvar för biblioteksverksamheten.

De kraftiga fördyringarna av litteratur under 80-talet i samband med höga dollarkurser samt ökade personalkostnaderna inom biblioteken skapade problem inom universiteten. Samtidigt expanderade den vetenskapliga litteraturen kraftigt och biblioteken fick allt svårare att svara mot användarnas behov. Trots vissa insatser från statsmakterna föreföll bibliotekskostnaderna bli en allt större börda inom universiteten utan att några mer

avsevärda kvalitetsökningar kunde iakttas. Därtill kom under slutet av 80-talet dyra investeringar i datoriserade biblioteksystem. I ett allt mer ansträngt ekonomiskt läge blev de gemensamma avsättningarna, där UB och förvaltningen utgjorde de tunga posterna, föremål för en alltmer kritisk granskning.

Idéer om fördelning av kostnaderna för gemensamma ändamål i relation till utnyttjande började spridas. På flera universitet har detta resulterat i att universitetsbiblioteken till stora delar numera finansieras genom direkta anslag från fakulteter/områden. Linköping har ovan nämnts. Lund, Umeå och Stockholm tillämpar likartade system medan Uppsala och Göteborg har behållit en central anslagsmodell.

Erfarenheterna från Linköping och Lund, där direktfinansieringen tillämpats en tid, visar på vissa fördelar med ett decentraliserat ansvar för biblioteksorganisationen. De ofta slutna stora biblioteken tvingas anlägga ett tydligare användarperspektiv mot sina primäranvändare. Öppna redovisningar av verksamheten i kostnads- och effektivitetstermer mot skilda finansiärer skapar ett större ansvarstagande från både bibliotek och uppdragsgivare.

Framför allt ger direktfinansieringen *ett ökat kunskapsutbyte och en ökad integration mellan biblioteksspersonalen och verksamheten inom universitetet och tvingar till prioriteringar och medvetna val mellan olika serviceinsatser.*

De nackdelar som kan ses är att biblioteken får lägga en oproportionellt stor tid på ekonomi-, budget- och uppföljningsarbete. Det finns också en spänning mellan bibliotekens mer långsiktiga uppbyggnad och tillfälliga kortsiktiga bedömningar från mer eller mindre kunniga finansiärer. *Det är också risk för att vissa behov, t ex studenternas behov av service och litteratur, ges en lägre prioritet* av finansiärer, som i första hand har forskningens intresse för ögonen.

Även vid de mindre högskolorna kan den gemensamma finansieringen skapa problem, trots den större närheten mellan bibliotek och verksamhet. Också vid dessa högskolor ser bibliotekens chefer ofta allt större svårigheter att få ett rimligt utrymme för bibliotekets resursbehov och användarnas krav på service. Den successiva uttunningen av grundutbildningens resurser slår naturligtvis särskilt hårt vid dessa högskolor, som har sin huvudsakliga finansiering av grundutbildningsanslagen. Vid besparingar riktas idag intresset framför allt mot högskolans gemensamt finansierade ändamål.

Resurser

I en undersökning av Mogens Jensen *(Norm eller mål? UHÄ-rapport 1990:9)* har de mindre högskolornas standard vad avser litteraturresurser och personal jämförts med normer för framför allt norska bibliotek av motsvarande storlek och inriktning. Undersökningen är intressant inte minst i detta sammanhang, eftersom det rör högskolor med huvudsakligen undervisande uppgifter.

Resultatet visar att de svenska mindre högskolorna har en klart lägre ambitionsnivå för sina bibliotek än andra jämförbara länder och att dessa bibliotek skulle behöva rustas upp kraftigt för att nå en rimlig europeisk standard.

Jensen gör i detta sammanhang den noteringen, efter att ha undersökt vad bibliotekens personal lägger sin tid på, att *nästan all tid går åt till den obligatoriska litteratur- och lånehanteringen. Utåtriktade kvalificerade bibliotekstjänster – mot studenterna och för lärarna – finns inga tidsutrymmen för.*

Denna iakttagelse gör också Peter Durey i sin utvärdering av framför allt de större forskningsbiblioteken inom högskolan. Han konstaterar att – med hänsyn till de breda servicebehov som biblioteken numera tillgodoser – de svenska forskningsbiblioteken är underbemannade i en internationell jämförelse.

Deras iakttagelser överensstämmer väl med de slutsatser INFORSK-gruppen i Umeå i drog i några rapporter redan 1983 (*Olle Persson, Svensk kunskapsimport – några indikatorer,* och *Lars Höglund, Biblioteket roll, litteraturförsörjning och biblioteksanvändning i forskningsmiljö,* Inforsk Papers on Communication Studies 1983:18 och 19).

Jensens intressanta utredning gör en ingående jämförelse även med andra nationella biblioteksystem. Tydligt är att man internationellt i mycket högre utsträckning än i Sverige tillämpar vissa basmått som indikatorer på rimlig bibliotekssstandard. I Norge har det bl a fått sitt uttryck i långtgående anvisningar både för de mindre högskolebiblioteken och för vårdhögskolebiblioteken om basnivåer för personal, samlingar och service. (De norska förhållandena är beskrivna i rapporten *Bibliotektjenester for sosial- og helsefaglige høgskolor i Norge,* Skrifter fra Riksbibliotektjenesten nr 32).

Internationellt brukar i dessa sammanhang en minimigräns för bibliotekets allmänna resurser sättas till ca 5 procent av en högskolas totala kostnader. För bibliotek under uppbyggnad – vilket gäller för flertalet av de mindre högskolorna – bör andelen vara högre. Omfattande forskning skall ge samma effekt.

Mot denna bakgrund kan det vara intressant att kortfattat redovisa en sammanställning som BIBSAM genomfört genom en bearbetning av SCBs statistik och UHÄs redovisning av högskolans utgifter. Redovisningen är preliminär.

Tabell 4. Statliga högskolebibliotek: Bibliotekskostnadernas andel av högskoleenhetens totala kostnader (1988/89)

I underlaget för specialhögskolorna ingår några enheter utanför UHÄ-området. Källa: BIBSAM

Universiteten	3,0 %
De mindre högskolorna	3,2 %
Specialhögskolorna	2,6 %

Anmärkning: Universiteten varierar mellan 4,17 (Uppsala) och 2,41 (Lund), de mindre högskolorna mellan 7,75 (Borås) och 2,07 (genomsnitt för de sex minsta enheterna), specialhögskolorna mellan 5,58 och 1,69. Ytterligheterna bland specialhögskolorna ligger på enheter utanför UHÄ-området (Handelshögskolan och Sveriges lantbruksuniversitet).

Under tiden efter högskolereformen har biblioteksfrågorna inom högskolan ofta fått stå tillbaka för andra frågor på högskolans dagordning. Den starka regionala expansionen av den svenska högskolan, högskolereformens tendens att skapa stora administrativa högskoleenheter med svåradministrerade biblioteksresurser, resursbristen framför allt inom grundutbildningens område, svårigheten att få fram pengar för goda lokallösningar och oviljan inom högskolan mot de ökande avsättningarna till s k gemensamma ändamål har ofta gjort det *svårt att finna goda lokala lösningar på hur litteraturresurserna skall samutnyttjas och finansieras.*

Biblioteken har haft svårt att göra sig gällande som dynamiska och integrerade delar i högskolans forsknings- och utbildningsverksamhet. Det finns anledning att påstå att många av de svenska högskolebiblioteken tappat mark i en internationell jämförelse.

Inte minst för flera av de mindre högskolornas bibliotek har utbyggnadstakten varit otillräcklig.

Trots detta har de svenska högskolebiblioteken – för att återigen referera till Peter Dureys utvärdering – under det sista decenniet på viktiga punkter fått väsentligt bättre förutsättningar att bredda sin service, inte minst mot studenterna. Generellt sett bättre lokaler, ny teknik och en mer medveten inriktning på användarnas behov hör till de positiva inslagen. Resurserna för att utnyttja bibliotekens verkliga potential och ambitioner saknas dock ofta.

4 Högskolebibliotek i förändring

Skall man kortfattat ange de viktigaste förändringarna i högskolebibliotekens verksamhet under de senaste åren kan de sammanfattas under fyra rubriker: bibliotekens samlingar har blivit mer tillgängliga, beroendet av andra bibliotek har ökat, biblioteksservicen har breddats och ny teknik förändrar användningsmönstren. Alla dessa förändringar – de flesta positiva – påverkar studenternas möjlighet att utnyttja biblioteken i sina studier.

- *Det öppna biblioteket*

Det gamla forskningsbiblioteket var ett slutet bibliotek. Dess litteratur förvarades i slutna magasin, som endast bibliotekets personal hade tillgång till, och det krävde mycket av användaren att hantera komplicerade katalog- och beställningssystem. Även om öppna samlingar fanns, var biblioteket mer en förvaringsplats för litteratur än en arbetsplats för studier, uppbyggd kring användarens behov av information. Under 80-talet har de flesta bibliotek fått öppna samlingar för den nyare litteraturen, vilket sparar tid både för användaren och biblioteksspersonalen. Det gör det lättare framför allt för studenten att söka och hitta sin litteratur och det ger helt andra möjligheter för alla att utnyttja litteratursamlingarna mer mångsidigt.

- *Ökat beroende av andra bibliotek*

Det enskilda biblioteket täcker idag en allt mindre del av den litteratur

som efterfrågas. Fjärrlån och kopiebeställningar tar allt mer av biblioteksspersonalens tid och skapar väntetider för låntagarna.

För studenterna märks detta kanske först när de skall arbeta mer självständigt, i gruppuppgifter, uppsats- och examensarbeten. Studenten upptäcker dock snart att det egna biblioteket endast har begränsade delar av det som kan vara intressant. Det bredare intresset för internationella frågor gör att studenterna ofta väljer ämnen för uppsats, där baslitteratur måste beställas från utlandet. Den mest utsatta gruppen är doktoranderna, som har ett stort beroende av de offentliga biblioteken, måste bevaka hela sitt område litteraturmässigt och inte har råd att själv köpa någon litteratur.

Inom högskolan kan man i dag notera ett ökat intresse från studenterna att välja fördjupningskurser. Många linjeutbildningar satsar betydande handledningsresurser för studenterna på dessa kurser och de sker ofta under forskningsliknande former.

Det innebär att studenterna blivit en allt större låntagar- och användargrupp både lokalt och i nätet av svenska högskolebibliotek. De är också i större behov av kvalificerad sökhjälp och råd om val av litteratur från biblioteksspersonalen. Fjärrlån är ofta tidskrävande, vilket påverkar tidsåtgången för examensarbeten och dylikt.

- *Breddad service*

Biblioteken används idag på ett mer mångsidigt sätt. Utnyttjandet av de lokala litteratursamlingarna har kompletterats med ökade fjärrlån, databassökningar, referens- och informatikertjänster, datorservice m m. Biblioteket har blivit en allsidig informationscentral.

Den nya informationstekniken har mer och mer blivit en vardagsvara som användaren förväntar sig kunna utnyttja. För biblioteken innebär det att utbildnings- och informationsuppgifterna har fått allt större tyngd – kompetenskraven har ökat både för personal och användare.

- *Ny teknik*

De nya lokala biblioteksdatorsystemen är på väg att i grunden förändra både bibliotekens utnyttjande och det interna arbetet. De över datorerna distribuerade datortjänsterna ger helt nya möjligheter för studenter och lärare att söka, välja och dokumentera litteratur i studiearbetet. Läraren kommer vid sin dator på tjänsterummet att tillsammans med studenten kunna välja ut lämplig litteratur för specialkurser, uppgifter och uppsatser och direkt skriva ut en lista över den relevanta litteratur som studenten bör gå igenom och vad som eventuellt bör kompletteras med fjärrlån från andra bibliotek. Vid tentamina kan lärarna ge uppgifter till studenterna som utgår från problem, som skall lösas på bibliotek med hjälp av tillgänglig litteratur etc.

Än har dock utnyttjandet av tjänsterna över datornäten i första hand begränsats till forskarnas och lärarnas egna behov. Att i större utsträckning erbjuda studenterna tillgång till denna teknik är nödvändigt, inte bara för att höja kvaliteten i studiearbetet utan också för att korta tidsåtgången för uppsatsarbeten och bidra till att fler tar sin examen.

Under en del år framåt kommer mycket arbete att behöva läggas ned för ersätta de gamla kortkataloguppgifterna med maskinläsbara bibliografiska uppgifter. Risken är annars att äldre litteratur, som inte ingår i databaserna glöms bort. Framför allt för humaniora och delar av samhällsvetenskapen måste denna litteratur också ingå i de tillgängliga databaserna.

Vad gäller det interna biblioteksarbetet hanteras – förutom lånehanteringen – allt fler delrutiner med datorstöd. Hit hör inköp av litteratur, registrering, katalogisering och klassificering. Här kan tid vinnas och rationaliseringar göras som kan komma den mer utåtriktade servicen till godo. Framför allt vid de stora biblioteken kan det ofta starkt uppsplittrade specialistarbetet ersättas med mer flödesorienterade arbetsinsatser. Ny teknik innebär också att biblioteket som arbetsmiljö ändrar karaktär. Allt fler nya medier tas i bruk och kräver investeringar i ny utrustning, drift och kompetens.

Den framtida utvecklingen – kraven på biblioteken

De nämnda förändringarna ställer nya krav på en ökad effektivitet och kompetens hos biblioteken. I en nyligen publicerad artikel av den internationellt kände biblioteksmannen Maurice B. Line redovisas ett framtidsscenario för de engelska akademiska biblioteken, som i långa stycken bör vara relevant även för de svenska (*Trends in British Academic Libraries*, i Bibliotek – tradition och förnyelse, Festskrift till Lars-Erik Sanner, Stockholm 1991).

Den bild han tecknar ställer stora krav på *bibliotekens effektivitet, förmåga att motivera och "sälja" sina tjänster och att organisera och utveckla sin verksamhet.*

På biblioteken kommer att ställas krav på att förbättra sin effektivitet. Kostnadsanalyser och resultatindikatorer blir instrument för finansiärernas bedömningar av bibliotekens produktivitet, kvalitet och allmänna nytta för verksamheten och för bibliotekens egna prioriteringar. Biblioteken kommer att ägna mer uppmärksamhet åt marknadsorientering: förvärv och tjänster anpassas ytterligare till aktuella användarbehov.

Finansieringen av biblioteken förskjuts åt att även externa forskningsanslag inom högskolan i större utsträckning bidrar med resurser. Trycket på biblioteken att generera egna inkomster genom avgifter på tjänster eller genom bidrag och donationer kommer att öka. Kostnadsutvecklingen kommer att kräva en hårdare prioritering i urvalet av litteratur. De kraftigt ökande kostnaderna för tidskrifter tvingar fram reduktioner i beståndet, medan böcker i större utsträckning kan köpas. Större uppmärksamhet kommer att ägnas åt ledningsfrågor och ledningskompetens inom biblioteken.

Det Maurice Line pekar på, innebär också att högskolebiblioteken tydligare knyts till sina uppdragsgivare, den lokala högskolan och dess behov. För många av de stora biblioteken, med traditioner som allmänna kulturinstitutioner och med vittförgrenade regionala och nationella uppgifter, är en sådan omställning inte okomplicerad.

Det ställs i dag många krav på biblioteken, framför allt på högskolornas huvudbibliotek. De skall spela många roller och ge service åt grupper med mycket varierande behov. Som ansvarsbibliotek, arkivbibliotek inte minst för det svenska materialet eller i övrigt samverkande delar i det svenska sambiblioteket skall de bidra till det nationella och internationella informationsutbytet. Som lokala bibliotek skall de vara nav i den lokala högskolans informationsnätverk och stödorgan för ofta starkt decentraliserade institutionsbibliotek. De skall vara bibliotek till allmänhetens tjänst, utbildningsinstitutioner för biblioteksanvändare och informationstekniska kunskapscentra. De skall som "information brokers" och "gate-keepers" för sina kunders räkning söka, välja och värdera information och de skall fungera som transportföretag och administratörer för litteratur och information på hela mediaområdet. I sina högskolemiljöer skall de vara kulturella centra, förse studenter med läsplatser och bygga en stimulerande studesocial miljö för studenternas intellektuella

utveckling. De skall vara mötesplats för forskning och idéutbyte och fungera som en internationell kontaktyta. De skall också vara bevarare, vårdare och förvarare av högskolans och samhällets vetenskapliga och kulturella arv.

Biblioteken måste tillsammans med sina uppdragsgivare och användare inom högskolan tydliggöra de roller de skall spela och de funktioner som måste prioriteras, de roller som gör dem till dynamiska och integrerade delar av sina universitetet och högskolor. En sådan given uppgift, som denna rapport belyst, är att vidareutveckla högskolebiblioteket till en central pedagogisk resurs i utbildningen av högskolans studenter.

Bilaga

Arbetsgruppens direktiv

UTREDNING OM HÖGSKOLANS BIBLIOTEKSFUNKTIONER

Högskoleutredningen har vid sammanträde 20 september 1990 beslutat att tillsätta en arbetsgrupp för att analysera högskolans biblioteksfunktioner med hänsyn främst till den grundläggande utbildningens behov. Arbetsgruppen skall ha följande uppdrag och sammansättning.

1 Högskolans biblioteksfunktioner

Tillgången på vetenskaplig litteratur och information är en självklar och nödvändig förutsättning för högskolans pedagogiska och vetenskapliga arbete. Läromedel och vetenskapliga publikationer - i tryckt form eller på andra medier - utgör verktygen i den process, som ger högskolans arbete på alla nivåer dess kvalitetsmärke: förmågan att allsidigt hantera och värdera information. Samtidigt är de också väsentliga produkter av högskolans eget arbete.

Frågorna om högskolans biblioteksfunktioner i vid mening och hur de på bästa sätt kan bidra i högskolans pedagogiska och vetenskapliga arbete är därför av vitalt intresse för högskoleutredningen. Inom utredningens ram bör en arbetsgrupp närmare analysera högskolans behov och lämna förslag till åtgärder. Huvudperspektivet bör därvid vara grundutbildningens krav.

Med biblioteksfunktioner avses inte endast högskolebibliotekens uppgift att tillhandahålla litteratur och hålla den tillgänglig för högskolans studenter och lärare. I lika hög grad är det fråga om bibliotekens och lärarpersonalens roll i den

pedagogiska processen: att utveckla studenternas aktiva sökande och bearbetning av information. Här innebär utvecklingen av den nya informationstekniken både nya krav och nya möjligheter.

2 *Utredningsuppdraget*

2.1 *Biblioteksorganisationen*

Högskolans biblioteksorganisation uppvisar idag starkt varierade former för sin verksamhet. Integrationen i respektive högskola växlar. Generellt sett fungerar många högskolebibliotek, inte minst de stora universitetsbiblioteken, som delvis självständiga monoliter inom sina högskoleenheter. Samtidigt innebär framväxten av små institutions- och projektbibliotek att biblioteksresurserna inom dessa högskolor splittras upp. För de minsta högskolorna finns ofta stora problem med geografiskt spridda utbildningsorter med små eller obefintliga egna litteraturresurser. Framväxten av lokala biblioteksnät förändrar nu på många sätt bibliotekens arbetsformer och deras kontaktytor mot användarna.

På det nationella planet saknar högskolebiblioteken en tydlig framtoning. De är visserligen i flertal bland forskningsbiblioteken, men deras roll kompliceras av att de ingår som en - tämligen heterogen - del i ett större konglomerat: de statliga forskningsbiblioteken med nationella uppgifter inom det s k svenska sambiblioteket. Det innebär, inte minst för de största högskolebiblioteken, att det lokala ansvaret mot den egna högskolan ofta kommer i konflikt med sambibliotekets krav.

Arbetsgruppen bör i detta sammanhang analysera den nuvarande biblioteksorganisationen inom högskolan, belysa generella problem och ge exempel på olika modeller för högskolebibliotekens lokala organisations- och nätverkslösningar. De ekonomiska och organisatoriska styrsystemen på lokal nivå är här av intresse. Även effekterna av det s k sambiblioteket och dess ekonomiska styrsystem bör belysas.

2.2 *Krav på biblioteksservice*

Enligt högskoleförordningen skall varje högskoleenhet ha en organisation för biblioteksservice. Kan man i detta sammanhang ange vilka grundläggande biblioteksfunktioner som bör tillgodoses i all högskoleutbildning? Utredningen bör

belysa de krav man kan ställa på elementära biblioteksresurser i samband med att nya utbildningar etableras. Vidare bör härvid övervägas vissa generella riktlinjer som underlag för högskoleenheternas planering.

Högskolebibliotekens roll i grundutbildningen är att förse studenterna med kompletterande litteratur och information utöver den obligatoriska kurslitteraturen. De kurs- och studentbibliotek som etablerats vid vissa högskolor tillhandahåller dessutom obligatorisk kurslitteratur för studenter, som vill utnyttja sådan service. Därtill kommer för studenterna på fördjupningsnivå krav på litteratur- och informationsservice som i många fall kan likna forskarens. En central fråga är i detta sammanhang hur biblioteken kan stödja och stimulera de utbildningar, som - i ökande utsträckning - redan på basnivå vill ge studenterna en mer aktiv roll i att söka och bearbeta information.

2.3 Användarutbildning

Vid vissa högskolor ingår idag obligatoriska eller frivilliga inslag i linjeutbildningen av typ "bibliotekskunskap", oftast förmedlade av bibliotekspersonal, mer sällan av de ordinarie lärarna på linjen. Utredningen bör härvid komma med förslag till hur sådana inslag i utbildningarna kan organiseras och hur högskolans lärarpersonal i ökad utsträckning kan integrera sådan utbildning i den ordinarie undervisningen. Biblioteken bör härvid ha en central roll i fortbildningen av lärare och i ambitionen att föra ut kunskap om nya tekniker i informationsförsörjningen.

3 Arbetsgruppens sammansättning

Arbetsgruppen skall ha följande sammansättning:

Överbibliotekarie Göran Gellerstam	Lunds universitet (ordförande)
Bibliotekarie Elisabeth Andersson	Högskolan i Örebro
Professor Sigbrit Franke-Wikberg	Umeå universitet
Studerande Magnus Hägg	Linköpings universitet
Överbibliotekarie Gunnar Lager	Tekniska högskolan i Stockholm
Professor David Lewis	Hälsouniversitetet, Linköping
Bibliotekarie Barbro Svenner	Vårdhögskolan i Göteborg
Högskolelektor Anders Tengstrand	Högskolan i Växjö

4 *Tidsplan, kostnader*

Arbetet bör påbörjas snarast. Slutrapport skall föreligga före 1 maj 1991.

Resekostnader för arbetsgruppens sammanträden och (efter överenskommelse med högskoleutredningens sekretariatet) andra eventuellt erforderliga resor betalas av utredningen. Sammanträdesarvode utgår enligt kommittéförordningens bestämmelser. Arbetsgruppens kostnader skall rymmas inom en ram av högst 40 000 kr.

Sekretariatsfunktionerna för arbetsgruppen skall fullgöras av Lunds universitetsbibliotek (LUB). För detta samt för ordförandens arbetsinsats utgår ersättning till LUB med högst 60 000 kr. Villkor för utbetalning m m skall regleras i ett särskilt avtal mellan LUB och utredningen.

KUNGL. BIBL.
1991-10-14
STOCKHOLM

Statens offentliga utredningar 1991

Kronologisk förteckning

1. Flykting- och immigrationspolitiken. A.
2. Finansiell tillsyn. Fi.
3. Statens roll vid främjande av export. UD.
4. Miljölagstiftningen i framtiden. M.
5. Miljölagstiftningen i framtiden. Bilagedel. Sekretariatets kartläggning och analys. M.
6. Utvärdering av SBU. Statens Beredning för Utvärdering av medicinsk metodik. S.
7. Sportslig och ekonomisk utveckling inom trav- och galoppsporten. Fi.
8. Beskattning av kraftföretag. Fi
9. Lokala sjukförsäkringsregister. S.
10. Affärstiderna. C.
11. Affärstiderna. Bilagedel. C.
12. Ungdom och makt. C.
13. Spelreglerna på arbetsmarknaden. A.
14. Den regionala bil- och körkortsadministrationen. K.
15. Informationens roll som handlingsunderlag - styrning och ekonomi. S.
16. Gemensamma regler - lagstiftning, klassifikationer och informationsteknologi. S.
17. Forskning och utveckling - epidemiologi, kvalitetssäkring och Spris utvecklingsprojekt. S.
18. Informationsstruktur för hälso- och sjukvården - en utvecklingsprocess. S.
19. Storstadens trafiksystem. Överenskommelser om trafik och miljö i Stockholms- Göteborgs- och Malmöregionerna. K.
20. Kapitalkostnader inom försvaret. Nya former för finansiell styrning. Fö.
21. Personregistrering inom arbetslivs-, forsknings- och massmedieområdena, m.m. Ju.
22. Översyn av lagstiftningen om träfiberråvara. I.
23. Ett nytt BFR - Byggforskningen på 90-talet. Bo.
24. Visst går det an! Del 1, 2 och 3. C.
25. Frikommunförsöket. Erfarenheter av försöken med en friare nämndorganisation. C.
26. Kommunala entreprenader. Vad är möjligt? En analys av rättsläget och det statliga regelverkets roll. C.
27. Kapitalavkastningen i bytesbalansen. Tre expertrapporter. Fi.
28. Konkurrensen i Sverige - en kartläggning av konkurrensförhållandena i 61 branscher. Del 1 och 2. C.
29. Periodiska hälsoundersökningar i vissa statliga, kommunala och landstingskommunala anställningar. C.
30. Särskolan -en primärkommunal skola. U.
31. Statens arkivdepåer. En utvecklingsplan till år 2000. U.
32. Naturvårdsverkets uppgifter och organisation. M.
33. Branden på Sally Albatross. Den 9-12 januari 1990. Fö.
34. HIV-smittade - ersättning för ideell skada. Ju.
35. Några frågor i anslutning till en arbetsgivarperiod inom sjukpenningförsäkringen. S.
36. Ny kunskap och förnyelse. C.
37. Räkna med miljön! Förslag till natur- och miljöräkenskaper. Fi.
38. Räkna med miljön! Förslag till natur- och miljöräkenskaper. Bilagedel. Fi.
39. Säkrare förare. K.
40. Marknadsanpassade service- och stabsfunktioner - ny organisation av stödet till myndigheter och regeringskansli. C.
41. Marknadsanpassade service- och stabsfunktioner - ny organisation av stödet till myndigheter och regeringskansli. Bilagedel. C.
42. Aborterade foster, m.m. S.
43. Den framtida länsbostadsnämnden. Bo.
44. Examination som kvalitetskontroll i högskolan. U.
45. Påföljdsfrågor. Frigivning från anstalt, m.m. Ju.
46. Handikapp, Välfärd, Rättvisa. S.
47. På väg - exempel på förändringsarbeten inom verksamheter för psykiskt störda. S.
48. Bistånd genom internationella organisationer. UD.
49. Bistånd genom internationella organisationer. Annex 1. Det multilaterala biståndets organisationer. UD.
50. Bistånd genom internationella organisationer. Annex 2. Sverige och u-länderna i FN - en återblick. UD.
51. Bistånd genom internationella organisationer. Annex 3. Särstudier. UD.
52. Alkoholbeskattningen. Fi.
53. Forskning och teknik för flyget. Fö.
54. Skola - skolbarnsomsorg - en helhet. U.
55. Sveriges nationalrapport till FNs konferens om miljö och utveckling - UNCED 1992. M.
56. Kompetensutveckling – en utmaning. A.
57. Arbetslöshetsförsäkringen – finansieringssystemet. A.
58. Ett nytt turistråd. I.
59. Konkurrens för ökad välfärd. Del 1. Konkurrens för ökad välfärd. Del 2. Konkurrens för ökad välfärd. Bilagor. C.
60. Olika men ändå lika. Om invandrarungdomar i det mångkulturella Sverige. C.
61. Statens bostadskreditnämnd - organisation och dimensionering. Bo.
62. Vissa särskilda frågor beträffande integritetsskyddet på ADB-området. Ju.

Statens offentliga utredningar 1991

Kronologisk förteckning

63. Tillsynen över hälso- och sjukvården. S.
64. Att förvalta kulturmiljöer. U.
65. Ett samordnat vuxenstudiestöd. U.
66. Hemslöjd i samverkan. I.
67. Samhall i går, i dag, i morgon. A.
68. Frikommunförsöket. Erfarenheter av försöksverksamheten med avsteg från statlig reglering m.m. C.
69. Frikommunförsöket. Erfarenheter av försöksverksamheten med avsteg från statlig reglering m.m. Särskild bilaga. C.
70. Ombudsman för barn och ungdom. S.
71. Teaterns kostnadsutveckling 1975-1990 med särskilda studier av Operan, Dramaten och Riksteatern. U.
72. En kreativ studiemiljö - högskolebiblioteket som pedagogisk resurs. U.

Statens offentliga utredningar 1991

Systematisk förteckning

Justitiedepartementet

Personregistrering inom arbetslivs-, forsknings- och massmedieområdena, m.m. [21]
HIV-smittade - ersättning för ideell skada. [34]
Påföljdsfrågor. Frigivning från anstalt, m.m. [45]
Vissa särskilda frågor beträffande integritetsskyddet på ADB-området. [62]

Utrikesdepartementet

Statens roll vid främjande av export. [3]
Bistånd genom internationella organisationer. [48]
Bistånd genom internationella organisationer. Annex 1.
Det multilaterala biståndets organisationer. [49]
Bistånd genom internationella organisationer. Annex 2.
Sverige och u-länderna i FN - en återblick. [50]
Bistånd genom internationella organisationer. Annex 3.
Särstudier. [51]

Försvarsdepartementet

Kapitalkostnader inom försvaret. Nya former för finansiell styrning. [20]
Branden på Sally Albatross. Den 9-12 januari 1990. [33]
Forskning och teknik för flyget. [53]

Socialdepartementet

Utvärdering av SBU. Statens Beredning för Ut-värdering av medicinsk metodik. [6]
Lokala sjukförsäkringsregister [9]
Informationens roll som handlingsunderlag - styrning och ekonomi. [15].
Gemensamma regler - lagstiftning, klassifikationer och informationsteknologi. [16].
Forskning och utveckling - epidemiologi, kvalitetssäkring och Spris utvecklingsprojekt. [17].
Informationsstruktur för hälso- och sjukvården - en utvecklingsprocess. [18].
Några frågor i anslutning till en arbetsgivarperiod inom sjukpenningförsäkringen. [35]
Aborterade foster, m.m. [42]
Handikapp, Välfärd, Rättvisa. [46]
På väg - exempel på förändringsarbeten inom verksamheter för psykiskt störda. [47]
Tillsynen över hälso- och sjukvården. [63]
Ombudsman för barn och ungdom. [70]

Kommunikationsdepartementet

Den regionala bil- och körkortsadministrationen. [14]
Storstadens trafiksystem. Överenskommelser om trafik och miljö i Stockholms- Göteborgs- och Malmö-regionerna. [19]
Säkrare förare [39]

Finansdepartementet

Finansiell tillsyn. [2]
Sportslig och ekonomisk utveckling inom trav- och galoppsporten. [7]
Beskattning av kraftföretag. [8]
Kapitalavkastningen i bytesbalansen.
Tre expertrapporter. [27]
Räkna med miljön! Förslag till natur- och miljö-räkenskaper. [37]
Räkna med miljön! Förslag till natur- och miljö-räkenskaper. Bilagedel. [38]
Alkoholbeskattningen. [52]

Utbildningsdepartementet

Särskolan -en primärkommunal skola. [30]
Statens arkivdepåer. En utvecklingsplan till år 2000. [31]
Examination som kvalitetskontroll i högskolan. [44]
Skola - skolbarnsomsorg - en helhet. [54]
Att förvalta kulturmiljöer. [64]
Ett samordnat vuxenstudiestöd. [65]
Teaterns kostnadsutveckling 1975-1990 med särskilda studier av Operan, Dramaten och Riksteatern. [71]
En kreativ studiemiljö - högskolebiblioteket som pedagogisk resurs. [72]

Arbetsmarknadsdepartementet

Flykting- och immigrationspolitiken. [1]
Spelreglerna på arbetsmarknaden. [13]
Kompetensutveckling – en utmaning. [56]
Arbetslöshetsförsäkringen – finansierings-systemet. [57]
Samhall i går, i dag, i morgon. [67]

Bostadsdepartemntet

Ett nytt BFR - Byggforskningen på 90-talet. [23]
Den framtida länsbostadsnämnden. [43]
Statens bostadskreditnämnd - organisation och dimensionering. [61]

Statens offentliga utredningar 1991

Systematisk förteckning

Industridepartementet

Översyn av lagstiftningen om träfiberråvara. [22]
Ett nytt turistråd. [58]
Hemslöjd i samverkan [66]

Civildepartementet

Affärstiderna. [10]
Affärstiderna. Bilagedel. [11]
Ungdom och makt.[12]
Visst går det an! Del 1, 2 och 3. [24]
Frikommunförsöket. Erfarenheter av försöken med en friare nämndorganisation. [25]
Kommunala entreprenader. Vad är möjligt? En analys av rättsläget och det statliga regelverkets roll. [26]
Konkurrensen i Sverige - en kartläggning av konkurrensförhållandena i 61 branscher. Del 1 och 2. [28]
Periodiska hälsoundersökningar i vissa statliga, kommunala och landstingskommunala anställningar. [29]
Ny kunskap och förnyelse. [36]
Marknadsanpassade service- och stabsfunktioner - ny organisation av stödet till myndigheter och regeringskansli. [40]
Marknadsanpassade service- och stabsfunktioner - ny organisation av stödet till myndigheter och regeringskansli. Bilagedel. [41]
Konkurrens för ökad välfärd. Del 1.
Konkurrens för ökad välfärd. Del 2.
Konkurrens för ökad välfärd. Bilagor. [59]
Olika men ändå lika. Om invandrarungdomar i det mångkulturella Sverige. [60]
Frikommunförsöket. Erfarenheter av försöksverksamheten med avsteg från statlig reglering m.m. [68]
Frikommunförsöket. Erfarenheter av försöksverksamheten med avsteg från statlig reglering m.m. Särskild bilaga. [69]

Miljödepartementet

Miljölagstiftningen i framtiden. [4]
Miljölagstiftningen i framtiden. Bilagedel. Sekretariatets kartläggning och analys. [5]
Naturvårdsverkets uppgifter och organisation. [32]
Sveriges nationalrapport till FNs konferens om miljö och utveckling - UNCED 1992. [55]

KUNGL. BIBL.
1991-10-14
STOCKHOLM

I denna rapport, avlämnad av en av högskoleutredningen tillsatt arbetsgrupp, analyseras högskolans biblioteksfunktioner ur grundutbildningens och studentens perspektiv. Syftet är att finna vägar för att höja utbildningens kvalitet genom ett bättre utnyttjande av högskolans biblioteks- och litteraturresurser.

I rapporten redovisas förslag till en mer medveten integration av högskolebiblioteken i utbildningen. Högskolans lärare måste på ett helt annat sätt än hittills dra in biblioteket i sitt arbete med studenterna och utnyttja dess resurser. Ett närmare samarbete mellan biblioteken och linjenämnderna, institutionerna och – framför allt – lärarna måste utvecklas.

Arbetsgruppen ger en översikt över högskolebibliotekens varierande organisatoriska och resursmässiga ramar. Gruppens slutsats är att de svenska högskolebiblioteken – med få undantag – ligger under jämförbar internationell standard.

Utbildning i att använda bibliotek bör enligt rapporten ingå i all högskoleutbildning. Även högskolans lärare bör i sin internutbildning skaffa sig bättre förutsättningar för att utnyttja biblioteken som en pedagogisk resurs.

De konkreta förslagen till åtgärder sammanfattas under följande rubriker:

- Gör förmågan att hantera information till ett mål för all högskoleutbildning!
- Gör högskolebiblioteket till en pedagogisk resurs!
- Rusta upp högskolans bibliotek!

ISBN 91-38-10695-6
ISSN 0375-250X

ALLMÄNNA FÖRLAGET

BESTÄLLNINGAR: ALLMÄNNA FÖRLAGET, KUNDTJÄNST, 106 47 STOCKHOLM,
TEL: 08-739 96 30, FAX: 08-739 95 48.
INFORMATIONSBOKHANDELN, MALMTORGSGATAN 5 (VID BRUNKEBERGSTORG), STOCKHOLM.